

Simon Malmenvall*

Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja

Teaching History and Collective Identities through Political Changes of the First Half of the Twentieth Century

Izvleček

Študija se posveča posredovanju kolektivnih identitet in družbenih vrednot pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah na slovenskem ozemlju v prvi polovici 20. stoletja, za katero je značilno menjavanje kulturno-ideoloških in državnih okvirov. Šolska raba zgodovine je bila tisto področje, ki ji je vsakokratna politična oblast namenjala veliko skrb, da bi vzgajala mladino v zgledne državljane. Besedilo se opira na pomemben segment zbirke Slovenskega šolskega muzeja (SŠM), ki ga sestavljajo učni načrti in učbeniki za zgodovino ter pedagoška periodika iz pozne Avstro-Ogrske, kraljeve in zgodnje socialistične Jugoslavije. Skozi vsa tri obdobja je opazno umeščanje slovenske zgodovine v širše okvire kolektivnih identitet, saj so Slovenci ali njihovi predniki obravnavani kot del avstrijske ali jugoslovanske narodno-državne skupnosti.

Abstract

This study is dedicated to the transmission of collective identities and social values in the context of teaching history in elementary and secondary schools on the Slovenian territory during the first half of the twentieth century which was characterized by the changing of cultural-ideological and state formations. Scholastic history was the field towards which every political regime acted with great care in order to educate the youth into model citizens. This text is based on an important segment of the collections of the Slovenian School Museum (SŠM) represented by scholastic syllabi, history textbooks and pedagogical periodicals from the late Austro-Hungary, royal and early socialist Yugoslavia. Through all three periods, the integration of Slovenian history into wider frames of collective identities is noticeable; Slovenians or their ancestors were perceived as a part of the Austrian or Yugoslav ethnic-state communities.

Ključne besede: pouk zgodovine, kolektivne identitete, narodna zavest, ideologije, zgodovinisje, Slovenski šolski muzej

Key words: teaching of history, collective identities, national consciousness, ideologies, historiography, Slovenian School Museum

* Dr. Simon Malmenvall, kustos, Slovenski šolski muzej; docent, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, e-pošta: simon.malmenvall@solskimuzej.si / simon.malmenvall@teof.uni-lj.si.

Uvod

Pričujoča študija se posveča posredovanju kolektivnih identitet in z njimi povezanih družbenih vrednot pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah na slovenskem ozemlju v prvi polovici 20. stoletja. To obdobje so odločilno zaznamovale menjave državnih okvirov, pospremljene s političnimi in kulturnimi prelomi. Prav šolska raba zgodovine je bila (in ostaja) tisto področje znanja in osmišljanja stvarnosti, ki ji je politična oblast – še toliko bolj v ideološko nasičeni in nestanovitni prvi polovici 20. stoletja – vselej namenjala veliko skrb, da bi z njeno pomočjo vzgajala otroke in mladino v zgledne državljane ter tako utrjevala veljavno družbeno ureditev in kolektivne identitete. Vsebinsko in metodološko izhodišče besedila predstavlja eden izmed najpomembnejših segmentov zbirk oziroma dediščinskih virov Slovenskega šolskega muzeja (SŠM), ki ga sestavljajo osnovnošolski in srednješolski učni načrti in učbeniki za zgodovino v slovenskem jeziku iz pozne Avstro-Ogrske, kraljeve in zgodnje socialistične Jugoslavije; temu se pridružujejo izbrani članki iz slovenske pedagoške periodike obravnavanih obdobj, kjer sta v ospredju strokovna revija *Popotnik* in časnik *Učiteljski tovariš*.¹

V študiji osvetljena tematika je na podlagi virov in ustrezne (znanstvene) literature posebej usmerjena k analizi, primerjavi in ovrednotenju glavnih razlik in podobnosti pri izpostavljanju posameznih zgodovinskih obdobj, pri podajanju idejno-vrednostnega okvira spreminjajočih se kolektivnih identitet in pri splošnih razvojnih značilnosti didaktike pouka zgodovine skozi tri različne države in družbene ureditve. Utemeljenost raziskovanja v zgodovinskih virih na tak način upošteva sodobne smernice pri vzpostavljanju odnosa med javnostjo in različnimi zvrstmi kulturne dediščine, kamor spadajo tudi muzejske zbirke kot del premične dediščine; gre za sestavni del oblikovanja prezentacije, muzealizacije in interpretacije kulturne dediščine v širšem pomenu (npr. zbirk, spomenikov, arheoloških najdišč), o čemer med drugim govori Listina o interpretaciji in predstavitvi območij kulturne dediščine,² ki jo je leta 2008 izdal Mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja (ICOMOS). V podobnem smislu se o muzejskih zbirkah kot temeljnih dokazih in o pomembnosti raziskav izreka tudi

1 Navedeno gradivo – učbeniki, učni načrti, pedagoška periodika – ima v SŠM dvojni status: po eni strani je inventarizirano kot del muzejskih predmetov in zbirk ter posledično velja za spomenik premične kulturne dediščine (v skladu s člani 17.–19. Zakona o varstvu kulturne dediščine), po drugi pa je katalogizirano za potrebe muzejske knjižnice (tako v starem listkovnem kakor tudi elektronskem katalogu znotraj nacionalnega bibliografskega sistema Cobiss). Če je to gradivo obravnavano s stališča muzeološke teorije in prakse, ga je smotrno razumeti kot dediščinski vir, ki omogoča raziskovanje, predstavljanje in tolmačenje (interpretacijo) izbranega segmenta kulturne dediščine.

2 *Doktrina 2: mednarodne listine in dokumenti ICOMOS* (ur. Jovo Grobovšek), Ljubljana: Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, 2014, str. 45–53.

ICOMOV kodeks muzejske etike,³ ki ga je leta 2004 izdal Mednarodni muzejski svet (ICOM). Obravnavana vsebina članka se navsezadnje povezuje s stalno razstavo »Šola je zakon« o zgodovini šolstva in vzgoje na Slovenskem od prazgodovine do najnovejše dobe. Odprta je bila 22. marca 2022, zasnovana je po sodobnih muzeoloških smernicah in zgodovinskih spoznanjih.⁴

Šolstvo in kolektivne identitete

Teoretično izhodišče te raziskave je pojem kolektivne identitete⁵ in od tod izhajajočih družbenih vrednot, prisotnih v okviru osnovnošolske in srednješolske stopnje izobraževanja. Kolektivne identitete in družbene vrednote so obravnavane skozi politične prelome v obdobju treh različnih držav (avstro-ogrske monarhije, kraljeve in socialistične Jugoslavije), ki obenem predstavljajo tri različne ideološke sisteme, zgoščene v razmeroma kratkem obdobju prve polovice 20. stoletja. Politični prelomi so odločilno oblikovali življenje posameznikov in bili tudi sami del širših evropskih družbenih sprememb.⁶ Smiselno je opozoriti na dejstvo, da imajo posamezniki od nekdaj tako individualne kakor tudi kolektivne identitete, ki delujejo v medsebojno dopolnjujočem se odnosu. Kolektivne identitete, med katere v novejših obdobjih evropske zgodovine običajno spadajo kulturna, državna in etnična ali narodnostna pripadnost, tvorijo pomembno razsežnost posameznikovega jaza, ki jo omejujejo druge identitete.⁷

Kolektivne identitete se oblikujejo v določenih zgodovinskih razmerah, katerih nepogrešljiv del so različne (državne) institucije. Oblikovanje identitet poteka skozi odnos do Drugega, ki je posledica razlik in izključevanj, prek katerih posameznik osmišlja samega sebe in okolje, v katerem živi.⁸ Anthony Smith (1939–2016), britanski zgodovinar in sociolog, eden vodilnih teoretikov na področju narodnega vprašanja, opozarja, da mora posamezna država, če želi vzdrževati

3 *Icomov kodeks muzejske etike* (ur. Nejka Batič et al.), Ljubljana: Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet, 2005, str. 20–21.

4 Katalog stalne razstave je še v pripravi, medtem ko je za širšo javnost že na voljo vodnik po razstavi: *Šola = zakon: izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas: vodnik po stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja* (ur. Marjetka Balkovec Debevec). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.

5 Celovito in konceptualno prebojno obravnavo kolektivnih identitet v slovenskem prostoru ponuja zbornik: *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja. Slovenski pogledi* (ur. Vanja Kočever), Ljubljana: Založba ZRC, 2022.

6 Dejan Ristić, Primerjava jugoslovanskega in evropskega projekta izgradnje skupne identitete: analiza osnovnošolskih učbenikov za pouk zgodovine, Magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2023, str. 4.

7 Prav tam, str. 5; Ksenija Šabec, *Homo europeus*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2011, str. 146–147.

8 Ristić 2023, str. 5–6; Stuart Hall, Introduction: Who Needs »Identity«?, *Questions of Cultural Identity* (ur. Stuart Hall in Paul du Gay), London: SAGE Publications, 1996, str. 2–5.

povezanost družbenih skupin pod svojim okriljem, poudarjati skupne vrednote, simbole in tradicijo;⁹ te gradijo večplastno državno oziroma nacionalno identiteto, sestavljeno iz kulturnih, etničnih, ozemeljskih in pravno-političnih prvin. Vsebina omenjenih prvin se skozi čas spreminja, kar je med drugim mogoče prikazati na primeru predstave, kaj pomeni biti »zaveden Slovenec«. Slednji morda dandanes verjame, da so njegovi predniki tisoč let sanjali o lastni samostojni državi, medtem ko se je na začetku 20. stoletja slovenstvo takratnega »zavednega« pripadnika slovenskega naroda prepletalo z zvestobo avstrijskemu cesarju, kasneje pa se je prišteval tako k Slovencem kakor tudi Jugoslovanom.¹⁰

Ključno vlogo pri oblikovanju kolektivnih identitet igra šolski sistem, ki predstavlja eno izmed najpomembnejših ideoloških orodij države. V tem pogledu je pomenljiva ugotovitev francoskega političnega filozofa Louisa Althusserja (1918–1990), da mora družbena formacija, na primer država, če želi obstati, vzpostaviti pogoje za lastno reprodukcijo (ohranjanje) in reprodukcijo delovne sile (državljanov), ki je podrejena pravilom obstoječega družbenega reda. Vsaka družbena formacija reprodukcijo dosega na dva temeljna načina: z ukrepanjem represivnega aparata, na primer prek vojske in policije, in z delovanjem ideološkega aparata kot prepleta verskih, kulturnih, izobraževalnih, medijskih in pravnih institucij. Glavna razlika med njima je, da represivni aparat deluje predvsem z uporabo sile, medtem ko ideološki deluje s posredovanjem vrednot in praks, ki skrbijo za trajno navzočnost miselnosti vladajočega družbenega sistema tudi v zasebnem življenju posameznika.¹¹ Althusser meni, da je šola najpomembnejši državni ideološki aparat, saj je v moderni dobi nadomestila Katoliško cerkev ali druge vodilne verske skupnosti, ki so bile nosilke starega vrednostnega sistema. Šola v svoje delovanje vključuje otroke in mladino vseh družbenih skupin in jih uči tako praktičnih spretnosti (npr. računanje, jeziki) kakor tudi vladajoče ideologije (npr. državljanska vzgoja, filozofija, zgodovina). Šola namreč poleg izobraževalne opravlja tudi moralno-vzgojno vlogo, ki mlade vzpostavlja kot državljane.¹² Na tem področju so učbeniki, zlasti tisti za zgodovino, nosilci identitetno-vrednostnih smernic ter kot takšni podvrženi dejavnikom časa, okolja in vladajoče ideologije. Ob političnih prelomih vplivajo na oblikovanje zgodovinskega spomina, ki naj bi zagotovil legitimnost novi ureditvi.¹³ Pogosto velja, da je naloga

9 Anthony Smith, *National identity*, London: Penguin, 1991, str. 16–17.

10 Ristić 2023, str. 9–10; Jože Vogrinc, Zamišljene skupnosti danes, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (Benedict Anderson), Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998, str. 189.

11 Ristić 2023, str. 12; Marjan Horvat, Evropska javnost: Premisleki ob njenem nastajanju, *Vloga množičnih medijev pri oblikovanju slovenske evropske zavesti: kritične perspektive* (ur. Ksenija Vidmar Horvat), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, str. 52; Louis Althusser, Ideologija in ideološki aparati države, *Ideologija in estetski učinek* (ur. Zoja Skušek Močnik), Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 53.

12 Althusser, Ideologija, str. 61; Ristić, Primerjava, str. 13.

13 Ristić 2023, str. 13; Mateja Režek, Sodobna zgodovina v osnovnih in srednjih šolah v socialistični Sloveniji, 1945–1990, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60, 2020, št. 2, str. 134.

šolske zgodovine upravičevati vsakokratne družbene vrednote na podlagi preteklosti, pisci učbenikov pa prek izbora vsebin vzpostavljajo hierarhično razmerje med zgodovinskimi dogodki, osebnostmi in procesi, s čimer ustvarjajo družbeno sprejete vzorce znanja in ravnanja. Na interpretacijo preteklosti vplivajo tudi s konstrukcijo pripovedi, saj morajo izrazoslovje in zapletenost zgodovinskih pojavov prilagoditi različnim starostnim skupinam učencev oziroma dijakov. Od tod je spreminjanje izrazoslovja eden ključnih kazalcev ideologizacije šolske zgodovine.¹⁴

Slovensko šolstvo v prvi polovici 20. stoletja

V obdobju tik pred prvo svetovno vojno (1914–1918) je glavnina ozemlja današnje Slovenije spadala v avstrijski del avstro-ogrske monarhije. V tem obdobju so delovanje šolstva še vedno zaznamovala načela, zapisana v zakonu za osnovne šole iz leta 1869. Ena od pomembnejših posledic šolskega zakona je bila uvedba osemletne šolske obveznosti z razširitvijo predmetnika; tu je svoje mesto dobil tudi predmet zgodovina. Skupaj z zemljepisom (geografijo) je bil usmerjen v spoznavanje domačega okolja, dežele kot ožje in države kot širše domovine z ureditvijo, kjer je imelo pomembno vlogo oblikovanje zvestobe do cesarske dinastije Habsburžanov. V istem obdobju so bili na področju šolstva značilni nekateri pojavi, ki so omogočili njegovo postopno modernizacijo: pospešena gradnja šolskih stavb, razširitev šolske infrastrukture na podeželju in urejanje pravno-materialnega statusa učiteljskega poklica; to se je prepletalo s pozornostjo do učnih sredstev in pripomočkov (npr. zemljevidi, herbariji) za doseganje večje nazornosti poučevanja. Opazen je bil tudi razvoj mladinske in strokovne pedagoške periodike za učitelje, kar je bilo povezano z ustanavljanjem učiteljskih društev, kjer je izstopala revija *Učiteljski tovariš* (izhajala je od 1861 do 1941), prva te vrste na Slovenskem. Omenjeno obdobje je pomembno opredeljevala postopna prevlada slovenskega jezika pri poučevanju. To je bila posledica uveljavljanja slovenske narodne zavesti med vsemi družbenimi sloji in obenem naraščajočih medetničnih napetosti¹⁵ v monarhiji, ki so se odražale v nemških in italijanskih

14 Ristić 2023, str. 14–15; Valerija Bernik, Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem, Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2006, str. 68–70; 86–87.

15 Na tem področju je bila posebej dejavna Družba svetega Cirila in Metoda, narodnoobrambna in šolska nadstrankarska organizacija, ustanovljena leta 1885 v Ljubljani. Odpirala je zasebne slovenske otroške vrtce in osnovne šole v tistih krajih, v katerih avstrijske šolske oblasti kljub zadostnemu številu slovenskih učencev niso dovolile državnih šol s slovenskim učnim jezikom. Družba je slovenske državne šole podpirala tudi denarno, učiteljem, dijakom in študentom pa podarjala učne knjige in učila. Temeljno raziskavo o tej šolski organizaciji ponuja monografija Andreja Vovka: *Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.

jezikovno-kulturnih pritiskih za asimilacijo slovenskega prebivalstva, zlasti na narodnostno mešanih območjih Koroške, Štajerske, Primorske in Istre.¹⁶

Po koncu prve svetovne vojne je na ruševinah Avstro-Ogrske nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo. Z mirovnimi pogodbami je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med štiri države (Jugoslavija, Italija, Avstrija, Madžarska); slovensko prebivalstvo je kulturno in izobraževalno avtonomijo v svojem jeziku uživalo zgolj v Jugoslaviji, kjer je živel tudi največji delež vseh Slovencev. Z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani leta 1919 je slovensko šolstvo postalo celovit sistem, ki je v novi državi – kljub centralističnim težnjam beograjskih oblasti in dela slovenske (liberalne) politične elite s tezo o »troedinem jugoslovanskem narodu«, sestavljenem iz Srbov, Hrvatov in Slovencev – odpirala nove možnosti razvoja slovenskega jezika na vseh stopnjah poučevanja in področjih znanosti. Poleg tega je postalo slovensko šolstvo, ki se je dotlej oblikovalo na podlagi avstrijskega šolskega sistema, ob združitvi kulturno zelo različnih jugoslovanskih pokrajin najbolj razvito in z najmanjšim deležem nepismenih v državi,¹⁷ čemur se je pridruževalo širjenje mreže srednjega šolstva, to je gimnazij, meščanskih in poklicnih šol.¹⁸ Z vidika družbene pripadnosti in zvestobe državi je vlogo katoliške dinastije Habsburžanov v šoli zamenjala dinastija pravoslavnih Karađorđevićev, srednjeevropski geografsko-kulturni okvir pa okrepljena zavest o slovanski vzajemnosti. Po drugi strani je katoliška verska vzgoja v slovenskih šolah ostala skoraj nespremenjena; izjema je bil čas najizrazitejšega centralističnega pritiska med t. i. šestojanuarsko diktaturo (1929–1934) pod kraljem Aleksandrom I. (vladal: 1921–1934). Prav tako so se iz prejšnjega obdobja ohranjale bistvene prvine organizacije šol, učnih navad in splošnega odnosa javnosti do šole kot družbene avtoritete.¹⁹

Neposredno po koncu druge svetovne vojne z zmago partizanskega gibanja pod vodstvom komunistov je šolstvo v Sloveniji postalo sestavni del jugoslovanskega državnega aparata, ki si je prizadeval za marksistično preobrazbo družbe. Da bi šolstvo postalo orodje za vzgojo mladine po komunističnih načelih, ga je bilo treba očistiti vsega, kar je oviralo njegovo ideološko sporočilnost, pri čemer je bila zahtevana zlasti nazorska neoporečnost učiteljskega kadra. Od tod ni presenetljivo, da je v obdobju od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve Slovenije prišlo v šolstvu do toliko in tako globokih sprememb kakor v nobe-

16 Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009, str. 76–77, 79–80, 83–85; Jožek Špilak, Pouk zgodovine v osnovni šoli v Socialistični republiki Sloveniji in vpliv na tedanje generacije, Magistrsko delo, Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2009, str. 13–15.

17 Razlike v deležu pismenosti so bile znotraj nove države ogromne. Tako je bilo leta 1921 na tistem delu ozemlja današnje Slovenije, ki je pripadlo Jugoslaviji, pismenih nad 90 % prebivalcev starejših od 12 let, na območju današnje Severne Makedonije pa je bilo takšnih le nekaj nad 16 %. Gl.: Ivan Božić, *Istorija Jugoslavije*, Beograd: Prosveta, 1972, str. 444.

18 Okoliš 2009, str. 88–91, 95–97.

19 Prav tam, str. 92, 94.

nem prejšnjem obdobju – v petinštiridesetih letih je bilo več šolskih reform kakor prej v celotni šolski zgodovini. Najcelovitejši koncept prenove šolstva je bil ureničen v reformi med letoma 1958 in 1962, ki sicer presega časovni okvir dane raziskave. Ne glede na spremembe administrativne in pedagoške narave, je bil v povojnem času vselej poudarek na izobraževanju delavske in kmečke mladine ter na oblikovanju tehnično-strokovnega kadra.²⁰ Do leta 1948, to je pred sporom med jugoslovanskim predsednikom Josipom Brozom Titom (vladal: 1945–1980) in sovjetskim voditeljem Josifom Visarionovičem Stalinom (vladal: 1924–1953), je bila opazna odvisnost od sovjetske pedagogike. Sprva je bila pozornost namenjena ukinitvi vseh zasebnih šol in odpravi vsakršnega vpliva Katoliške cerkve, ki je bila na vzgojno-izobraževalnem področju ves čas svojega obstoja zelo dejavna. Medtem je bila skozi celotno obdobje druge Jugoslavije sistematično gojena vzgoja v duhu revolucionarnih pridobitev narodno-osvobodilnega boja in nadaljnega razvoja socializma.²¹ Obenem je ustrezno izpostaviti, da je slovenski izobraževalni sistem v tem obdobju dosegel največji kadrovsko-institucionalni razmah z ustanavljanjem specializiranih srednjih in visokih šol (leta 1975 je bila na primer ustanovljena Univerza v Mariboru), ki so sledile razvoju znanosti in splošnim družbenoekonomskim spremembam v Evropi.²²

Menjave identitetnih usmeritev pri pouku zgodovine

Zgodovina in zemljepis sta imela od leta 1874 v vseh osmih razredih osnovne oziroma ljudske šole po 18 učnih ur na teden, kar se ni bistveno spremenilo vse do leta 1948. Zgodovina v osnovnih in deloma tudi srednjih šolah se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje v glavnem poučevala s pomočjo t. i. zgodovinskih slik, to je življenjepisov pomembnih (avstrijskih) vladarjev. Precej pozornosti je bilo posvečene antični grško-rimski civilizaciji, na splošno sta bili okrog dve tretjini učnih ur namenjeni obdobjem pred 16. stoletjem, to je staremu in srednjemu veku.²³

Po koncu prve svetovne vojne so se začeli pojavljati močnejši klici k modernizaciji pouka zgodovine tako v metodičnem kakor tudi idejno-vsebinskem smislu. Leta 1924 je srednješolski profesor Fran Fink (1885–1972) izdal prvi slovenski priročnik za poučevanje zgodovine z naslovom *Posebno ukoslovje zgodovinskega pouka na osnovnih šolah*, ki je bil namenjen zlasti izobraževanju bodočega pedagoškega kadra na učiteljskih.²⁴ Tu je vredno omeniti tudi mariborskega srednješolskega profesorja Alberta Žerjava (1904–1985), enega vodilnih

20 Okoliš 2009, str. 108–110, 113; Špilak, 2009, str. 26–27.

21 Okoliš 2009, str. 110–112; Špilak 2009, str. 20.

22 Okoliš 2009, str. 122–125.

23 Špilak 2009, str. 17; Štefan Trojar, *Sodobni pogledi na pouk zgodovine: reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.

24 Fran Fink, *Posebno ukoslovje zgodovinskega pouka na osnovnih šolah*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1924.

slovenskih pedagogov prve polovice in sredine 20. stoletja, ki je leta 1937 izdal *Sodobni zgodovinski pouk*, prvo obširnejšo metodiko zgodovine v slovenskem jeziku.²⁵ Prav tako je bilo v slovenski pedagoški periodiki, na primer v revijah *Popotnik* (1880–1941, 1945–1949) in *Pedagoški zbornik* (1921–1940), napisanih veliko člankov, ki so obravnavali problematiko zgodovine v šoli.²⁶ V obdobju med obema vojnama, natančneje leta 1926, je v osnovnem šolstvu prišlo tudi do opolnomočenja pouka zgodovine z njegovo ločitvijo od zemljepisa in s tem do nastanka dveh samostojnih predmetov. Največ pozornosti oziroma nad polovico celotne snovi je bilo posvečene staremu in srednjemu veku.²⁷

Slovensko šolstvo je bilo po drugi svetovni vojni obnovljeno na podlagi vrednot nove revolucionarne oblasti in z naslonitvijo na izkušnje v Sovjetski zvezi. Razvoj pouka zgodovine je zasledoval dva poglobitna cilja: uvajanje novih učnih metod, ki bi spodbudile dejavnejšo vlogo učencev, in ideološko zanesljivo pojasnjevanje zgodovinskih dogodkov, osebnosti in procesov.²⁸ Uresničevanje prvega cilja je bil počasen proces, medtem ko je napredek pri drugem potekal hitreje. Novi učbeniki so bili didaktično in tehnično še skromni, a so že imeli temeljne prvine marksističnega pojmovanja zgodovine, vključno s periodizacijo in s prikazovanjem razrednega boja, razvoja delavskega gibanja in vloge množic v preteklosti.²⁹

Pri utrjevanju pripadnosti državi se je intelektualna in politična elita Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Kraljevine Jugoslavije sklicevala na obstoj kolektivne skupnosti, to je na skupni izvor in zgodovinsko usodo Jugoslovanov kot državotvornega naroda, sestavljenega iz treh "plemen" – Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vladajoča elita je izvajala poenotenje nacionalne identitete na temelju unitarizma, ki je v ospredje postavljal skupne znake, kakršni so jezik, kultura, zgodovina in politični cilji za prihodnost. Privrženci unitarnega jugoslovanstva so v nacionalni enotnosti prepoznavali rešitev za verske, pravne in gospodarske razlike med združenimi narodnimi skupinami.³⁰ Državni aparat s poenoteno zakonodajo in s sistematičnim usmerjanjem izražanja jugoslovanske identitete v javnosti se je zares vzpostavil šele po uvedbi diktature kralja Aleksandra leta 1929. Tako se je istega leta po sprejetju Zakona o javnem šolstvu začela prenova šolskega sistema. Ta je med drugim določal obvezno osemletno

25 Albert Žerjav, *Sodobni zgodovinski pouk*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1937.

26 Špilak 2009, str. 17; Mavricij Zgonik, *Zgodovina v sodobni šoli*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, str. 40.

27 Zgonik 1968, str. 41; Ristić, Primerjava, str. 80; Vlado Schmidt, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 549.

28 Zgonik 1968, str. 41; *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (1848–1992)* (ur. Jasna Fischer et al.), Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 907.

29 Špilak 2009, str. 19.

30 Ristić 2023, str. 28–29; Jurij Perovšek, Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 14.

in brezplačno šolanje za otroke med 6. in 14. letom starosti, po štiriletni osnovni šoli pa so učenci lahko nadaljevali izobraževanje na višji narodni šoli (od 5. do 8. razreda), nižji gimnaziji, meščanski ali strokovni šoli. Splošno mnenje strokovnjakov je namreč bilo, da je Jugoslavija le ozemeljsko združena in da je še daleč od skupne nacionalne zavesti, k čemur naj bi odločilno prispevalo višanje deleža pismenosti med (mladimi) državljani.³¹ Ena osrednjih nalog osnovne šole je bila vzgajati mladino v duhu državno-narodne enotnosti in verske strpnosti ter jo pripravljati za dejavne državljane.³²

V času prve Jugoslavije se izdajanje enotnih šolskih učbenikov, se uporabljali v celotni kraljevini, kljub željam oblasti ni uresničilo. Med razloge za neuspeh je mogoče prištevati slabo gospodarsko stanje v državi in neusklajenost zamisli, do kolikšne mere naj bi bili učni načrti in učbeniki poenoteni. Pri pouku zgodovine so učni načrti predvidevali stapljanje narodnih zgodovin treh "plemen" v zaključeno celoto in poudarjanje skupnih delov preteklosti, pri čemer se je v učbenikih odražala večja zastopanost srbske zgodovine.³³ Pouk zgodovine je bil v učbenikih tega časa v precejšnji meri zasnovan biografsko oziroma predstavljen skozi življenje in delo pomembnih osebnosti, med katerimi so prevladovali vladarji. Osebnostim so bile pogosto pripisovane moralne vrednote, ki jih je država želela krepiti pri svojih državljanih. Posebno mesto je bilo dodeljeno kraljema Petru I. (vladal: 1903–1921) in Aleksandru I. iz rodbine Karađorđevićev. Aleksandrovo vladanje se je enačilo z izpolnitvijo najvišjega cilja vseh Jugoslovanov, to je z bivanjem v skupni državi, za katero naj bi se borili skozi celotno svojo zgodovino.³⁴

Jugoslovane so učbeniki predstavljali kot zgodovinski narod, ki je po kulturi evropski, v primerjavi s katerimi igrajo Turki (Osmani) vlogo pomembnega Drugega. Ti so ob koncu srednjega veka prekinili "slavno obdobje" samostojnosti jugoslovanskega naroda vse do "osvoboditve in zedinjenja" v novejši zgodovini. Vlogo pomembnega Drugega igrajo tudi Nemci in Madžari, ki naj bi zatirali izraze jugoslovanske narodne samostojnosti. S poudarjanjem značajske lastnosti svobodoljubja in junaštva sredi bojev proti zatiranju so avtorji želeli poudariti skupne poteze Jugoslovanov skozi zgodovino, ki naj bi se prenašale tudi na sodobne prebivalce Kraljevine Jugoslavije.³⁵ Po uvedbi kraljeve diktature so učbeniki še izraziteje odražali politiko nacionalnega unitarizma. Sprememba je bila vidna že pri izrazoslovju, začevši z menjavo "plemenskih imen" – »zgodovina Srbov,

31 Ristić 2023, str. 30, 32–33; Pavel Flere, *Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1929, str. 18; Pieter Troch, *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II*, London: Tauris, 2015, str. 44–47.

32 Ristić 2023, str. 33.

33 Ristić 2023, str. 34, 36; Troch, *Nationalism*, str. 45–48; Dragica Koljanin, *Methodological and Motivational Basis of History Textbooks for Primary Schools in the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941)*, *Istraživanja*, 26, 2015, str. 134.

34 Ristić 2023, Primerjava, str. 36, 83; Koljanin, *Methodological*, str. 133, 136.

35 Ristić 2023, str. 83–84, 86.

Hrvatov in Slovencev« je tako postala »zgodovina Jugoslovanov«. Kljub temu se je vse do razpada prve jugoslovanske države v šolskih učbenikih, ki za celotno državo niso bili enotni, še vedno v določeni meri razvijala posebna identiteta Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je obstajala skupaj s krovno državno-narodno zavestjo.³⁶

Po drugi svetovni vojni je na strani zmagovitega partizanskega gibanja obveljala odločitev za obnovitev skupne države, vendar na drugačnih ideoloških temeljih. Komunistično vodstvo je bilo prepričano, da bo socializem kot nadnacionalno usmerjena ideologija presešel različna socialno-kulturna izhodišča jugoslovanskega prebivalstva. Ob tem je bilo v povojnih ustavah (leta 1946, 1963 in 1974) uveljavljeno načelo narodne enakopravnosti in samostojnosti v okviru šestih republik, s čimer naj bi bila skozi federativno državno ureditev posameznim narodom zagotovljena možnost za uresničevanje lastnih interesov.³⁷ Socialistično jugoslovanstvo naj bi pod geslom "bratstva in enotnosti delavskega razreda" predstavljalo povezovalno prvino med različnimi narodi, ki so lahko izražali svojo edinstvenost v razmerju do drugih narodov ob upoštevanju nadrejene jugoslovanske identitete.³⁸ Eden ključnih simbolov državne enotnosti je bil Josip Broz Tito; pri razvoju Titovega kulta osebnosti je imel pomembno vlogo njegov rojstni dan, ki se je praznoval kot dan mladosti in prek katerega se je utrjevala vez med voditeljem in mladino. Kolektivistični duh vzgoje za spodbujanje bratstva in enotnosti je postal jedro povojne šolske socializacije otrok in mladine. Mladi so se udeleževali delovnih akcij, športnih tekmovanj, kulturnih prireditev, izletov in drugih oblik srečevanja s svojimi vrstniki iz celotne Jugoslavije.³⁹

Socialistični ideologi so posebej skrbno posegali v učbenike za pouk jezika, književnosti in zgodovine, iz katerih so odstranili verska besedila in "nepriemerne" zgodovinske teme. Na novo so jih dopolnili z ideološko ustrežnejšimi vsebinami o delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju. V tej luči ni presenetljivo, da so se najbolj posvečali zgodovini od 19. stoletja naprej, v šestdesetih letih je celo več kot polovica učne snovi zajemala obdobje od prve svetovne vojne do sodobnosti.⁴⁰ Oblast je vprašanje pomanjkanja ideološko ustreznih učbenikov sprva reševala s prevodi sovjetskih, čeprav ti niso bili usklajeni s kulturnimi okoliščinami jugoslovanskega prostora. Prvi učbeniki zgodovine jugoslovanskih avtorjev so začeli izhajati šele sredi petdesetih let 20. stoletja; vzporedno s tem se je postopno uveljavila struja, ki je zagovarjala samostojnost republik pri urejanju učnih načrtov in učbenikov.⁴¹ Vlogo negativnega Drugega so igrali pretekli

36 Ristić 2023, str. 37–38; Troch, *Nationalism*, str. 230–231.

37 Ristić 2023, str. 48–49; Perovšek, *Jugoslovanstvo*, str. 18–19.

38 Ristić 2023, str. 50.

39 Ristić 2023, str. 53–54; Olivera Milosavljević, *Otac – genije – ljubimac: Kult vladara – najtrajnjiji obrazec vaspitanja dece*, *Biblioteka Helsinške Sveske*, 23, 2006, str. 201; Suzana Miovska Spaseva, *Dosežki in protislovja v razvoju šolstva in pedagogike v socialistični Makedoniji (1945–1990)*, *Sodobna pedagogika*, 66, 2015, št. 2, str. 110.

40 Ristić 2023, str. 54–55, 80.

41 Režek 2020, str. 135–137.

vladajoči razredi in cesarstva (npr. rimsko, osmansko, avstrijsko) ter zahodna kapitalistična družba; zgodovina jugoslovanskih narodov pred narodnoosvobodilnim bojem je bila v temelju prikazana kot zgodovina potlačenosti pod tujimi narodi (npr. Nemci, Turki, Madžari) in njihovo domačo "buržoazijo". Prav tako je bila negativno ovrednotena elita prve Jugoslavije s svojim centralizmom, ki ji je kot nasprotje postavljena "demokratska" Jugoslavija z urejenimi narodnimi pravicami.⁴² V tem kontekstu se je uradna narodna zavest odražala v dvojnosti med zavestjo posameznega naroda in socialističnim jugoslovanstvom.⁴³

Kolektivne identitete pri pouku zgodovine v Avstro-Ogrski

Prvi reprezentativni primer smernic za poučevanje zgodovine iz poznega obdobja avstro-ogrske monarhije je *Učni načrt za osemrazredne ljudske šole* iz leta 1901, napisan v slovenskem jeziku. Ta navaja zgodovino in zemljepis kot združena predmeta, ki se poučujeta od 3. razreda naprej, a ju vsebinsko obravnava ločeno. Število ur pouka zgodovine postopno narašča ter v 7. in 8. razredu doseže tri ure tedensko.⁴⁴ Z vidika kolektivnih identitet in družbenih vrednot je pomenljivo, da načrt na začetku poudarja, naj pouk zgodovine spodbuja pripadnost tako ožji domovini oziroma domačemu okolju (domovju) kakor tudi širši domovini oziroma državi. Poučevanje zgodovine naj se prične s povestmi iz ljudskega izročila in s spoznavanjem domačega okolja, nadaljuje naj se z življenjepisi "slavnih Kranjcev", nato s temeljnim pregledom staroveške, srednjeveške in noveveške zgodovine, kar velja za 6. razred. Omenjeni pregled naj se v 7. razredu nadgradi z zgodovino ozemlja avstro-ogrske monarhije, nadaljuje s ključnimi dogodki za razvoj »vesoljnega človeštva« in sklene s spoznavanjem »državljskih dolžnosti in pravic«, kar učence v 8. razredu pripravlja na odgovorno življenje v državni skupnosti.⁴⁵ Skoraj enako je zasnovan *Učni načrt za šestrazredne ljudske šole* iz leta 1904, prav tako napisan v slovenščini. Tudi v njem je pouk zgodovine razumljen prvenstveno kot spodbujevalec domoljubja.⁴⁶ Podobno strukturo odraža učni načrt za gimnazije iz leta 1909, napisan v nemškem jeziku in veljaven za celotno monarhijo. Načrt določa, naj bo v nižjih razredih gimnazije v ospredju pripovedna zgodovina, v višjih pa dogodkovna – oboje naj se vseskozi povezuje s predmeti na področju naravoslovja, gospodarstva in kulture. V zadnjem (8.) razredu naj se pouk zgodovine izvaja kot povzetek nedavne preteklosti in drža-

42 Ristić 2023, str. 88, 91.

43 Ristić 2023, str. 58–59. Pregledno študijo o dvojnosti med posameznimi narodnimi identitetami in socialističnim jugoslovanstvom v povojni Jugoslaviji podaja doktorska disertacija Tomaža Ivešiča: *A Turning Point in the Yugoslav National Question: No More Room for Yugoslavs*, Firenze: European University Institute, 2020.

44 *Učni načrt za osemrazredne ljudske šole*, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1901, str. 1.

45 Prav tam, str. 14.

46 *Učni načrt za šestrazredne ljudske šole*, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1904, str. 11–12.

vljanskega znanja (Bürgerkunde), kamor spada poznavanje delovanja države in družbe z osnovami sociologije.⁴⁷

Splošno opazna razlika med osnovnošolskimi in srednješolskimi učbeniki poznega obdobja avstro-ogrske monarhije na področju posredovanja kolektivnih identitet in vrednot je v tem, da se te pogosteje in bolj vzneseno izražajo za potrebe osnovnošolskega pouka, bolj posredno pa za potrebe srednješolskega. Očitno je, da njihovi pisci prepoznavajo večjo potrebo po usvajanju identitetno-vrednotnih vsebin na nižji stopnji izobraževanja, s čimer želijo ustvariti podlago za pripadnost domovini in cesarski dinastiji, ki naj bi se iz otroških let prelila v kasnejša življenjska obdobja. Tu je zanimiv primer priročnika za učitelje z naslovom *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol* iz leta 1910. Sestavljen je kot zbirka poglavij (»učnih slik«) o znamenitih avstrijskih vladarjih in drugih osebnostih tako širše avstrijske kakor tudi ožje slovenske zgodovine (npr. Ciril in Metod, grof Herbart Turjaški, princ Evgen Savojski, Anton Martin Slomšek). Njegov namen je pomoč učiteljem pri pripravi učnih ur, ki »nudi podatke iz domače zgodovine s posebnim ozirom na našo vladarsko rodovino, ker mora biti zgodovinski pouk v prvi vrsti šola domovinskega čuta in požrtvovalnega rodoljublja«. ⁴⁸ Pomenljivo je, da se kot prva zgodovinska slika pojavi življenjepiš cesarja Franca Jožefa I. (vladal: 1848–1916) v poglavju Naš cesar, ⁴⁹ ki že po naslovu odraža zvestobo vladarju oziroma dinastiji in ki je z desetimi stranmi tudi najobsežnejša od vseh slik. Tu je neposreden poziv k ljubezni do cesarja:

»Ljubimo torej svojega presvetlega cesarja, zakaj tudi on je vselej kazal v vsem svojem življenju ljubezen in dobrotljivo srce do svojih podložnikov. Koliko upornikom in hudodelcem je odpustil kazen ali na smrt obsojenim daroval življenje! Koliko milijonov je že razdal ubogim in sirotam, za razne zavode in koristne naprave!«⁵⁰

Na koncu priročnika – podobno kakor v snovno bogatejšem učbeniku zgodovine za meščanske šole⁵¹ – je posebno in razmeroma obsežno poglavje o državni ureditvi ter dolžnostih in pravicah državljanov.⁵² Podobno kakor v ome-

47 Pidoll, Michael: *Der neue Normallehrplan des Gymnasiums*, Dunaj: Manzsche k. u. k. Hof-Verlags Buchhandlung, 1909, str. 7–8. Tu je mogoče opaziti, da učni načrt vključuje nove vsebinske pristope, saj se je v tem obdobju sociologija uveljavila kot samostojna znanstvena disciplina. Temeljni pregled zgodovine evropske sociologije: *Soziologiegeschichte. Wege und Ziele* (ur. Christian Dayé in Stephan Moebius), Berlin: Suhrkamp, 2015.

48 Fran Marolt, *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1910, str. III.

49 Prav tam, str. 5–15.

50 Prav tam, str. 13.

51 Josip Brinar, *Zgodovina za meščanske šole*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1909, str. 147–152. Tudi v tem učbeniku je mogoče zaslediti neposreden poziv k zvestobi cesarju: »Prva in najimennitnejša dolžnost vsakega državljana je zvestoba in pokorščina presvetlemu cesarju.« (Prav tam, str. 152)

52 Marolt 1910, str. 126–133.

njenem učbeniku za meščanske šole⁵³ je grofu Herbartu Turjaškemu (1528–1575), ki se je odlikoval v bojih proti osmanskim osvajanjem Srednje Evrope, pripisan slovenski izvor, s čimer je izpostavljena vojaška tradicija Slovencev, ne le njihovo kmečko življenje. Med drugim je zapisano: »Herbart Turjaški ... je bil najslavnejši junak in najpogumnejši vojščak izmed vseh, kar smo jih imeli Slovenci v turških vojnah.«⁵⁴ Ni presenetljivo, da pisec priročnika poleg cesarja Franca Jožefa najvišje vrednoti Antona Martina Slomška (1800–1862), saj naj bi se v njem zlivali vsi družbeni ideali takratnega časa: predanost slovenski narodni identiteti (»rodoljubje«), zlasti z ustanavljanjem ljudskih šol in s pisanjem slovenskih knjig, naj bi združeval z zvestobo dinastiji (»domoljubje«),⁵⁵ medtem ko je v danem primeru njegovo duhovniško in škofovsko poslanstvo potisnjeno v ozadje.⁵⁶

Učbenik z naslovom *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega mira za višje razrede srednjih šol* iz leta 1911, ki obsega 358 strani, predstavlja najobsežnejšo šolsko predstavitev zgodovine v slovenskem jeziku pred prvo svetovno vojno. Učbenik podaja pregled obče in vanjo vpete avstrijske zgodovine z razmeroma skromno pozornostjo do slovenskega ozemlja, ki se pne od konca antičnega Rima do vključno tridesetletne vojne. Tu se kot didaktično koristni kažejo rodovniki pomembnejših srednjeevropskih vladarskih rodbin (npr. Karolingi, Babenberžani, Luksemburžani, Habsburžani), ki so podani ob koncu učbenika.⁵⁷ Največ pozornosti pisec učbenika namenja politični zgodovini, a pri vsakem obdobju dosledno dodaja krajše (pod)poglavje o kulturni zgodovini, npr. književnosti, umetnosti in znanosti – največji delež kulturne zgodovine je na dobrih desetih straneh vključen v obravnavo italijanskega humanizma in renesanse.⁵⁸ Z vidika slovenske narodne zavesti je zanimivo, da je razmeroma veliko pozornosti namenjene Slovanom v zgodnjem srednjem veku,⁵⁹ pri čemer avtor Slovane v Karantaniji in Panoniji imenuje »Slovenci«⁶⁰ ali »korotanski Slovenci«.⁶¹ Nasprotno pa slovenske kmečke upore⁶² obravnava le na dveh straneh in v sklopu politično-verskih pretresov v Srednji Evropi 16. stoletja – kmečki upori tako ne tvorijo posebne teme, ki bi bila umeščena v socialno zgodovino. Podobno

53 Brinar 1909, str. 88–90.

54 Marolt 1910, str. 57.

55 Prav tam, str. 90–94.

56 O večplastni podobi Slomška v slovenski kulturni zavesti: Monika Deželak Trojar, Kanonizacija Antona Martina Slomška v verskem in kulturnem kontekstu, *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Marijan Dovič), Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 287–308.

57 Matija Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega mira za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911, str. 349–358.

58 Prav tam, str. 231–242.

59 Prav tam, str. 39–49.

60 Prav tam, str. 44, 48–49.

61 Prav tam, str. 66–68.

62 Prav tam, str. 276–278.

sta tudi reformaciji na Slovenskem namenjeni le slabi dve strani,⁶³ in še to znotraj podpoglavja »Luteranstvo na Avstrijskem«, kjer sta bežno omenjena Primož Trubar (1508–1586) in Jurij Dalmatin (1547–1589). V tej zvezi je omenjen pomen protestantizma za slovensko književnost: »Poleg verskih so spisali še razne jezikovne in šolske knjige in s tem so osnovali novoslovensko slovstvo. Največ zaslug gre Trubarju, ki je propovedoval [pridigal] na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem.«⁶⁴ Protireformacija na Slovenskem ni deležna nikakršne pozornosti.

Zgodovina novega veka od westfalskega miru do današnjih dni za višje razrede srednjih šol iz leta 1912 predstavlja nadaljevanje zgoraj obravnavanega učbenika, ki zajema čas od sredine 17. do začetka 20. stoletja. V primerjavi s prejšnjim je snov še bolj usmerjena v politično zgodovino, kultura je izrecno osvetljena zgolj v dveh krajših podpoglavjih Umetnost v 17. in 18. stoletju⁶⁵ ter Književnost in umetnost v 19. in 20. stoletju.⁶⁶ Pogled na najnovejše obdobje (1848–1911) je opredeljen kot »doba nacionalnega združevanja«,⁶⁷ kjer pa ni mogoče najti obravnave slovenskega narodnega gibanja. Z vidika kronološke razporeditve, ki ne upošteva drugod dosledne razvrstitve v krajša zgodovinska obdobja, posebnost predstavlja poglavje o razvoju ruske države od srednjega veka do 19. stoletja.⁶⁸ Pomembno je izpostaviti, da v učbeniku ni opaziti izrazitejših vrednostnih sodb, medtem ko je z vidika domovinske zavesti zanimivo opravičevanje notranjepolitične krize v avstro-ogrski monarhiji konec 19. stoletja:

»Kdor pa opazuje notranji razvoj natančneje, ta vidi, da so politični boji naše države znaki napredka, da so nastali pod vplivom velikih idej; Avstro-Ogrska ne propada, temveč se vzdiguje, njeni notranji boji vodijo ... k razjasnitvi. Vzlic narodnostnim preprirom se ojačujejo posamezni narodi na kulturnem in gospodarskem polju.«⁶⁹

Ob koncu sledi še neposredna pohvala cesarja Franca Jožefa I.: »V našem cesarju slavimo ustanovitelja moderne avstro-ogrske velevlasti, pospešitelja umetnosti in duševne omike. ... Energija, točnost, zvestoba, ... marljivost; ... te lepe lastnosti ga spremljajo tudi še kot sivolasega starčka.«⁷⁰

Slovenski pedagoški tisk poznega avstro-ogrskega obdobja ni nekritično sprejemal obstoječih učnih načrtov in učbeniških razlag. Tako članek Ivana Šege (1871–1936), učitelja in organizatorja učiteljskih društev, o zgodovinskem pouku v

63 Prav tam, str. 292–293.

64 Prav tam, str. 293.

65 Franc Komatar in Matija Pirc, *Zgodovina novega veka od westfalskega miru do današnjih dni za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912, str. 146–148.

66 Prav tam, str. 178–180.

67 Prav tam, str. 217–280.

68 Prav tam, str. 85–104.

69 Prav tam, str. 246.

70 Prav tam, str. 247.

reviji *Popotnik* iz leta 1905 po eni strani pohvali »intenzivno gojenje« zgodovine kot osnove nadaljnega izobraževanja, ki ga predvideva šolska zakonodaja, po drugi strani pa opozarja na pomanjkanje slovenskih in slovanskih tem v osnovnošolskih učbenikih za zgodovino.⁷¹ Šega izpostavlja še eno večjo pomanjkljivost pouka zgodovine, to je neprilagojenost učnih vsebin na doživljanje deklic. »Po našem mnenju nikakor ne more zanimati deklic dolga vrsta onih vojska, po-bojev itd., ki jih ravno sedaj dobivamo v naših berilih. Za deklice bi morali biti taki berilni sestavki, kjer se nahajajo životopisi za zgodovino človeštva važnih žena«, čemur bi se pridružila na splošno večja pozornost do kulturne zgodovine.⁷² Podobno razmišlja Pavel Flere (1883–1963), srednješolski profesor in šolski uradnik, v svojem članku o moderni didaktiki, objavljenem leta 1910 v isti reviji, ki smoter pouka zgodovine opredeli kot »etičen in psihologičen«. Zgodovina naj bi učencem in dijakom dajala smisel za »narodne ideale«, od koder sklepa, da (osnovnošolska) mladina ne potrebuje svetovne zgodovine, temveč ji zadostuje zgodovina njihovega naroda in domovine, »drugi narodi pridejo v poštev le takrat, kadar pridejo ... v dotiko z njegovim narodom«.⁷³ V ospredju pouka naj bi zgodovina dežele in države, in sicer kulturna, ki »ima opraviti z življenjem in navadami naroda«,⁷⁴ pri čemer bi morala prav ta postati vodilna, medtem ko bi se politična morala nanjo naslanjati.⁷⁵ Enako stališče isti avtor povzema v recenziji zgoraj obravnavanega priročnika *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol*. Tu poleg zagovora prvenstva kulturne zgodovine graja »hiperlojalnost« do države, ki se med drugim kaže v premajhni pozornosti do slovenskih protestantov in kmečkih upornikov, pri duhovniku, šolniku in pesniku Valentinu Vodniku (1758–1919) pa na primer v zamolčevanju njegove naklonjenosti do Francozov.⁷⁶ Postopno širjenje idejno-vrednotnih obzorij onkraj zvestobe avstro-ogrski državi je mogoče opaziti v anonimnem članku v pedagoškem časniku *Učiteljski tovariš* iz leta 1913, kjer je v pozitivni luči obravnavana ideja o povezovanju južnih Slovanov, ki je dobila zagon po zmagah Srbije in Bolgarije v takrat odmevnih balkanskih vojnah (1912–1913). Za jugoslovansko idejo je navedeno, da predstavlja nadaljevanje slovenske narodne zavesti, nad katero so slovenski učitelji pretežno navdušeni. Članek poziva vse južnoslovanske »napredne« (liberalne) učitelje, naj se združijo v zasledovanju istih ciljev, to je »kulturnega in socialnega napredka bratskih narodov«, saj naj bi bil prav v povezovanju učiteljstva »ključ do rešitve jugoslovanskega vprašanja«.⁷⁷

71 Ivan Šega, Nekaj o zgodovinskem pouku, *Popotnik*, 26, 1905, št. 11, str. 334–335.

72 Prav tam, str. 335.

73 Pavel Flere, Odlomki iz moderne didaktike, *Popotnik*, 31, 1910, št. 8, str. 230.

74 Prav tam, str. 231–232.

75 Prav tam, str. 233.

76 Pavel Flere, Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol (prireديل Fran Marolt), *Popotnik*, 31, 1910, št. 9, str. 282–283.

77 Anonimno, Jugoslovanstvo in učiteljstvo, *Učiteljski tovariš*, 53, 1913, št. 19, str. 1.

Kolektivne identitete pri pouku zgodovine v prvi Jugoslaviji

Izbrani reprezentativni primer učnega načrta iz časa neposredno po družbenem prelomu ob ustanovitvi jugoslovanske države predstavlja *Učni načrt (nastavni program) za I., II., III. in IV. razred vseh osnovnih šol v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* iz leta 1926. Izdan je bil v Beogradu, a napisan v slovenskem jeziku za potrebe slovenskih osnovnih šol. V njem je predmet zgodovine z uradnim nazivom Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev določen kot samostojen – ne več skupaj z zemljepisom kakor v prejšnji državi – in predpisan za 3. in 4. razred.⁷⁸ Smoter pouka zgodovine je »buditev nacionalnih in patrijotskih čustev«, od koder je usmerjen v spoznavanje narodne zgodovine, ki je razumljena kot skupna za Srbe, Hrvate in Slovence. V 3. razredu naj bi se obravnavala dva časovno različna, a domovinsko uporabna tematska sklopa: preselitev Slovanov na Balkan in prizadevanja za nastanek jugoslovanske države v novejšem obdobju, ki jih nadgrajuje spoznavanje dinastije Karađorđevićev. Medtem pa je za pouk v 4. razredu predviden kratek pregled zgodovine južnih Slovanov od srednjeveških vladarjev do sodobne Jugoslavije, čemur sta dodani dve vodili – zgodovina naj se poučuje uravnoteženo, glede na vse tri »veje« jugoslovanskega naroda, in ob stalnem upoštevanju prostorske umeščenosti snovi s pomočjo zemljevidov.⁷⁹ Še izrazitejšo pripadnost jugoslovanski ideji pričakovano odraža učni načrt za osnovne šole, izdan leta 1933, to je štiri leta po razglasitvi kraljeve diktature in preimenovanju države v Kraljevino Jugoslavijo. Smoter pouka zgodovine je opredeljen kot »seznanjanje učencev s preteklostjo jugoslovanskega naroda in vzgajanje v nacionalnem duhu«, kar je dodatno poudarjeno ne le z odsotnostjo vključitve splošne (evropske) zgodovine, temveč tudi s pisanjem o enem jugoslovanskem narodu brez omenjanja Srbov, Hrvatov in Slovencev. Drugače od predhodnega učnega načrta se v 3. razredu obravnavajo ključne zgodovinske osebnosti, npr. Ciril in Metod ter sveti Sava iz srednjeveškega in Georgije Petrović (Karađorđe) iz novejšega obdobja, v 4. razredu pa znova sledi pregled jugoslovanske zgodovine od naselitve Slovanov do ustanovitve Jugoslavije, pri čemer je največ pozornosti namenjene srbski zgodovini.⁸⁰

Eden kronološko najzgodnejših slovenskih učbenikov za zgodovino po ustanovitvi jugoslovanske države je bil namenjen meščanskim šolam in v dveh delih izdan leta 1922. Oba dela sta posvečena jugoslovanski preteklosti, pri čemer je že v prvem, ki obravnava čas od prazgodovine do renesanse, opazno največ pozornosti posvečene dogajanju na srbskih tleh; prav tako je opazno prvenstvo politične zgodovine, kjer kot vidnejši izjemi delujeta poglavji *Kultura v srednjem veku* v

78 *Učni načrt (nastavni program) za I., II., III. in IV. razred vseh osnovnih šol v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Beograd: Državna štamparija, 1926, str. 2.

79 Prav tam, str. 12–13.

80 Prav tam, str. 7–8.

prvem⁸¹ in Kultura v novejši dobi⁸² za 19. stoletje v drugem delu. Z vidika kolektivnih identitet je povedno, da se skozi drugi del učbenika, ki zajema čas od začetka 16. stoletja do ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, obravnavano prebivalstvo dosledno imenuje Jugoslovani, s čimer se tedaj aktualna opredelitev prenaša na predhodna zgodovinska obdobja, celo v primeru poznosrednjeveških kmečkih uporov, kjer so uporniki označeni za »jugoslovanske kmete«. ⁸³ Zadnji sklop drugega dela je posvečen ustavoznanstvu, ⁸⁴ kjer je prikazana državna in družbena ureditev jugoslovanske kraljevine. Prav to učbenik dela sorodnega prejšnjim avstro-ogrskim in poudarja njegovo usmerjenost v oblikovanje dijakov kot zvestih državljanov. Podobno kakor v avstro-ogrskih učbenikih je tudi v njem prisotno slavljenje vojskovodij in junakov kot predstavnikov slovenske vojaške tradicije v boju proti Osmanskemu cesarstvu (Turkom), na primer Ivana Kacijanarja (1491–1539) ali Herbarta Turjaškega. ⁸⁵ Medtem pa je ena od pomembnejših razlik s prejšnjimi učbeniki poglavje, ki je izrecno namenjeno Ilirskim provincam, ki naj bi pomenile »začetek slovenskega preporoda« in kjer je pozitivno ovrednoteno delo Valentina Vodnika z uvajanjem slovenščine in hrvaščine v šolah. ⁸⁶ V nasprotju s prejšnjim posredovanjem učne snovi pomeni veliko novost najdaljši skupek poglavij, posvečen oblikovanju in krepitvi srbske države od Karađorđa do druge balkanske vojne (1913), ⁸⁷ kjer Srbija nastopa kot državno okostje kasnejše Jugoslavije. V podobnem duhu je podano enostransko pojasnjevanje vzrokov za prvo svetovno vojno s poudarkom na avstrijsko-nemškem zavezništvu proti Slovanom oziroma »mržnji do svobodne Srbije«, ⁸⁸ čemur sledi povečevanje srbskih vojaških zmag, ⁸⁹ trditev, da je zmaga Srbije »izpolnila tisočletne sanje Jugoslovancov«, ⁹⁰ in vznesena pohvala prvega jugoslovanskega kralja Petra:

»Z otroško ljubeznijo so se vsi sinovi troimenega naroda oklenili svojega v trpljenju osivelega vladarja, kralja Petra I. ... Narod mu je postavil najtrajnejši spomenik s tem, da mu je hvaležnega srca dal častni priimek Osvoboditelj. Svojo veliko ljubezen in vdanost pa je narod prenesel na njegovega sina, sedanjega kralja Aleksandra.«⁹¹

Učbenik, v katerem, razen pri sodobni zgodovini, ni mogoče opaziti izrazitejših vrednostnih sodb, je izšel leta 1924 in bil namenjen višjim razredom

81 Josip Brinar, *Zgodovina za meščanske šole. I. del. Stari in srednji vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922, str. 104–118.

82 Josip Brinar, *Zgodovina za meščanske šole. II. del. Novi vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922, str. 78–84.

83 Prav tam, str. 5.

84 Prav tam, str. 109–119.

85 Prav tam, str. 12–13.

86 Prav tam, str. 44–46.

87 Prav tam, str. 46–64.

88 Prav tam, str. 85–86.

89 Prav tam, str. 97–100.

90 Prav tam, str. 107.

91 Prav tam, str. 107–108.

srednjih šol. Obsega čas od preselitve Slovanov do ustanovitve Jugoslavije. Tudi tu največji delež obsega srednji vek,⁹² v ospredju pa je spet politična zgodovina oziroma pozornost do vladarskih osebnosti in dogodkov, pri čemer ni posebnega poglavja za kulturno zgodovino, ki je nekoliko obsežneje zajeta zgolj v sklopu Gospodarski in kulturni razvoj Srbov, Hrvatov in Slovencev v najnovejši dobi.⁹³ V njem je snov približno enakomerno razporejena med vsa tri jugoslovanska "plemena" brez prevlade srbske zgodovine, razen pri obravnavi narodnih gibanj v 19. stoletju, kjer največ prostora⁹⁴ zavzema upor Karadžorđa in razvoj srbske države. Pri obravnavi reformacije na Slovenskem⁹⁵ je izpostavljena ključna vloga Primoža Trubarja in razlaga, da je protestantska doba prinesla začetek slovenske književnosti; prvič doslej je, sicer le v enem odstavku, omenjen protestantizem v Prekmurju, ki se je ohranil do sodobnega časa;⁹⁶ prav tako je prvič doslej omenjen program Zedinjene Slovenije v letu 1848.⁹⁷ Izrecno pozitivno je v kontekstu uveljavljanja jugoslovanske ideje ovrednotena Srbija, ki ji je pripisana vloga »jugoslovanskega Piemonta«.⁹⁸

Umerjenost pri očitnejših vrednostnih sodbah je mogoče zaznati tudi v učbeniku za nižje razrede srednjih šol iz leta 1928, ki podaja pregled zgodovine južnih Slovanov od preselitve do turških vpadov. Spet je v ospredju politična zgodovina, prav tako ni vključeno posebno poglavje o kulturni zgodovini, razen kratkega podpoglavja Umetnost in literatura pri Hrvatih in Srbih v srednjem veku.⁹⁹ Drugače od zgoraj omenjenega učbenika iz leta 1924 je ta bolj pozoren do srbske zgodovine. Njegovo kronološko nadaljevanje predstavlja učbenik, izdan leto pozneje, s pomenljivim naslovom *Zgodovina Jugoslovanov*, ki odraža okrepljeno centralistično državno politiko v času kraljeve diktature z idejo o enem jugoslovanskem narodu, sestavljenem iz treh *plemen*. Učbenik podaja pregled zgodovine južnih Slovanov od reformacije do ustanovitve Jugoslavije. Pomembna didaktična novost je dodatek z naslovom Pregled ob koncu vsakega poglavja, kjer je v nekaj odstavkih povzeta njegova vsebina in ki se od običajnega besedila ločuje tudi grafično z večjimi presledki med črkami. V smislu poudarjanja jugoslovanske identitete se skozi učbenik pogosto uporablja besedna zveza »naš narod«. Očitnejše simpatiziranje s Srbijo se pojavi na koncu, denimo pri kritiki avstrijske zunanje politike do te države na prelomu 19. in 20. stoletja;¹⁰⁰ podobno

92 Anton Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924, str. 9–79.

93 Prav tam, str. 213–223.

94 Prav tam, str. 158–169.

95 Prav tam, str. 117–118.

96 Prav tam, str. 120.

97 Prav tam, str. 181.

98 Prav tam, str. 201–204.

99 Anton Melik, Janko Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1928, str. 137–138.

100 Anton Melik, Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. II. del. Za nižje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1929, str. 128–130.

kakor pri prejšnjem učbeniku velja še ostrejša kritika nemško-avstrijskemu zavezništvu med 1. svetovno vojno proti Srbiji in slovanstvu nasploh.¹⁰¹

»Če bo mladina narodno vzgojena, bode pozneje kot najboljši državljani Jugoslavije. In ravno zgodovina lastnega naroda je zato najboljšo sredstvo.«¹⁰² To je začetna in vodilna misel Antona Turka, avtorja članka, objavljenega leta 1920 v reviji *Popotnik*, o novih usmeritvah pouka zgodovine po nastanku jugoslovanske države. Če vzamemo članek kot celoto,¹⁰³ je mogoče ugotoviti, da njegov avtor podpira odpravo zvestobe Habsburžanom in prednostne obravnave srednjeevropskih vladarjev, namesto tega pa se veseli »osvoboditve«, ki jo je prinesla ustanovitev Jugoslavije, ko v ospredje prihaja zgodovina Slovencev in drugih Jugoslovancev. V novih družbenopolitičnih okoliščinah naj bi bila z vidika kolektivne identitete posebna pozornost namenjena skupnemu izvoru in zgodovinskim stikom med južnimi Slovani, kjer je kot "slavno obdobje" dragocen srednji vek, za njim in do sodobnosti pa izpostavljanje sporov (jugo)slovanskega sveta z nemškim. Kot zgled "svobodoljubnih" in povezovalnih teženj med Jugoslovani je predstavljena srbska dinastija Karađorđevićev. Po drugi strani pa je pomenljivo, da se z vidika narodne pripadnosti avtorjevo izhodišče vendarle kaže kot slovensko, saj naslov članka odraža prednostni vrstni red posameznih enot "troedinega jugoslovanskega naroda" – gre namreč za zapiske o šolski zgodovini Slovencev, Srbov in Hrvatov.¹⁰⁴ Še večje navdušenje nad jugoslovansko idejo je opazno v članku učitelja in pesnika Franja Lovšina (1863–1931), objavljenem leto pozneje v časopisu *Učiteljski tovariš*, kjer svoje stanovske sodelavce spodbuja, naj poznajo in poučujejo zgodovino južnih Slovanov, ki je v nasprotju s prejšnjo zgodovino »švabo-madžarskih gospodarjev« resnično narodna. Od tod opredeljuje glavno nalogo učiteljstva, ki je »vzgoja dobrih Jugoslovancev«, in prepozna potrebo po enotnem priročniku za učitelje, v katerem bi bila zajeta celotna jugoslovanska zgodovina, ki bi se za vsako obdobje obravnavala vzporedno. Tu navaja primer znanih književnih ustvarjalcev in narodnih delavcev 19. stoletja – France Prešeren (1800–1849), Ljudevit Gaj (1809–1872) in Petar II. Petrović Njegoš (1813–1851) naj ne bi bili več prikazovani kot literati v ločenih sklopih slovenske, hrvaške in srbske zgodovine, temveč kot skupni jugoslovanski avtorji istega obdobja.¹⁰⁵

Manj vznesen slog od prejšnjih dveh besedil in obenem kritičen pogled na stanje poučevanja zgodovine v slovenskih šolah izraža članek socialistično usmerjenega pisatelja in učitelja Karla Grabeljška (1906–1985) v isti reviji iz leta 1932. Glavni smoter zgodovine je po njegovem etično-vzgojni, na prvem mestu naj bi bila krepitev narodne zavesti, prek katere je mogoče doseči sožitje z drugi-

101 Prav tam, str. 134–137.

102 Anton Turk, Učenčevi zapiski o zgodovini Slovencev, Srbov in Hrvatov, *Popotnik*, 41, 1920, št. 1–3, 5–6, str. 50.

103 Prav tam, str. 49–62, 109–113.

104 Prav tam, str. 49, 109.

105 Franjo Lovšin, Zgodovina v osnovnih šolah, *Učiteljski tovariš*, 61, 1921, št. 8, str. 2–3.

mi narodi.¹⁰⁶ Ob tem opozarja na prevlado »popisovanja« oziroma faktografskega znanja v učbenikih in pri poučevanju, ki naj ga – da bi bilo mlade mogoče lažje navdušiti za zgodovino – ublaži pripovedna metoda in posledično večje povezovanje s književnostjo in ljudskim izročilom. Prav tako naj bi se izogibali pretiranemu »ponosu na naše vladarje«, na primer na celjske grofe ali rodbino Zrinjski-Frankopan, zaradi njihovega zatiranja kmetov in sklepanja zavezništev s »tujimi zavojevalci«; nasprotno naj bi večja pozornost veljala življenju kmetstva in meščanstva, manj vojaškim dogodkom in več kulturnim dosežkom.¹⁰⁷ Grabeljšek ob koncu besedila izpostavi pomen domoznanstva, »ukoreninjenosti v domačo zemljo«, ki naj bo izhodišče poučevanja zgodovine po načelu »od domače zemlje do širše domovine in obče človečanske zavesti«. Tu kot zgled ponuja učni načrt za zgodovino za ljudske šole Češkoslovaške republike in izreka kritiko jugoslovanske narodno-državne zavesti v šolskem okolju.¹⁰⁸

»Napačno pa se mi zdi, če govorimo v domoznanstvu, ozir. v zemljepisu n. pr. o Bledu in njega okolici, v zgodovini pa o bitki na Kosovem polju. (Tako neka-ko bi se učili, če bi se ozirali na dosedanje učne predpise.) Vsa snov, posebno pa še snov ... zemljepisa in zgodovine, mora biti v tesni in medsebojni zvezi, tako da izhaja drugo iz drugega.«¹⁰⁹

Podobno kritiko osredotočenosti na politično zgodovino in »popisovalne« metode, ki jo je mogoče zaslediti že pri Pavlu Fleretu v poznem avstro-ogrskem obdobju, podaja tudi članek Alberta Žerjava, objavljen leta 1935 v časopisu *Učiteljski tovariš* kot recenzija strokovne monografije *Oris zgodovine Jugoslovancov*, ki jo je istega leta izdala Mohorjeva družba v Celju. Žerjav v knjigi pogreša kulturno zgodovino in zgodovino vsakdanjega življenja, prav tako zadostno mero pripovedno-pojasnjevalnega pristopa, ki naj bi v šolskih učbenikih že tako primanjkovala.¹¹⁰ Enaka stališča isti avtor posreduje v prvem slovenskem poljudnoznanstvenem priročniku o didaktiki zgodovinskega pouka v osnovnih in srednjih šolah, izdanem štiri leta pozneje. »Skoro tri četrtine šolske zgodovine je politične zgodovine in tako razmerje je za ljudske in nižje srednje šole nepravilno.«¹¹¹ Pomanjkanje kulturne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja po njegovem prepričanju pouku zgodovine jemlje »vzgojno vrednost« in »življenjsko prepričevalnost«,¹¹² še toliko bolj zato, ker zgodovina učencem posreduje narodno zavest in pri mladini oblikuje »etično zadržanje«, ki v nadaljnjem življenju na podlagi primerov iz zgodovine omogoča razlikovanje med dobrim in zlom, spod-

106 Karel Grabeljšek, *Zgodovinski pouk na naših šolah* (s posebnim ozirom na učne načrte), *Popotnik*, 53, 1932/3, št. 3, str. 76.

107 Prav tam, str. 76–78.

108 Prav tam, str. 78–80.

109 Prav tam, str. 79.

110 Albert Žerjav, *Zgodovina v šolskih knjigah*, *Učiteljski tovariš*, 75, 1935, št. 16, str. 2.

111 Žerjav 1937, str. 34.

112 Žerjav 1937, str. 5–6.

buja pogum ter ljubezen do lastnega in spoštovanje drugih narodov.¹¹³ Z vidika vzgojne in družbene učinkovitosti pouka zgodovine je za učitelje in učence koristno spoznavati zgodovinske vire (npr. kronike, listine), zgodovinske strokovne publikacije oziroma revije in javne spomenike, udeleževanje proslav in podobnih dogodkov, saj to širi splošno kulturo in povezuje zgodovino z vsakdanjim življenjem.¹¹⁴

Kolektivne identitete pri pouku zgodovine v drugi Jugoslaviji

Reprezentativni primer učnega načrta, ki odraža ideološke premike neposredno po drugi svetovni vojni, je *Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole* iz leta 1948. Skladno z načrtom je pouk zgodovine uvrščen v glavnino osnovnošolskega izobraževalnega procesa, to je od 3. do 7. razreda.¹¹⁵ Smoter pouka zgodovine je opredeljen obširneje in bolj abstraktno kakor v učnih načrtih predhodnih obdobij: »razvijati predanost domovini [Jugoslaviji] in njenim narodom«, »s spoznavanjem vseh dosedanjih bojev naših narodov proti osvajalcem in zatiralcem« vzgajati učence v dejavne »borce za svobodo in neodvisnost domovine«, »utrjevati bratstvo in enotnost naših narodov in ostale pridobitve narodnoosvobodilne borbe«, razvijati »nepomirljivo sovraštvo« do vseh, ki nasprotujejo pridobitvam narodnoosvobodilne borbe ter do vseh »sovražnikov napredka« doma in po svetu.¹¹⁶ Pri višjih razredih osnovne šole je dodatno poudarjena prednost domače zgodovine pred splošno in njena razlaga s stališča »marksizma leninizma«.¹¹⁷ Naslednja razlika, ki obravnavani načrt razlikuje od načrtov preteklih obdobij, je večji delež slovenske zgodovine.¹¹⁸ Načrt zagovarja tudi načelo, ki ga je mogoče vzporejati z zgoraj obravnavanim Žerjavovim predvojnim priročnikom, naj bo poučevanje zgodovine »živo pripovedovanje« in naj vzbuja »globoko predanost stvari delovnega ljudstva«, prav tako naj učenci med poukom obiskujejo posamezne kraje bitk ali spomenike partizanskega boja.¹¹⁹

Drugi reprezentativni učni načrt iz obdobja neposredno po drugi svetovni vojni, objavljen leta 1955, zadeva višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Pomenljivo je, da se predmet po novem imenuje Zgodovina ter temelji družbene in državne ureditve FLRJ [/Federativne ljudske republike Jugoslavije], s čimer je poudarjena njegova usmerjenost v spoznavanje družbe in države oz. navezava na ideološko podlago obstoječega političnega sistema. Od vseh doslej privedenih

113 Prav tam, str. 59–62.

114 Prav tam, str. 60–62.

115 *Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole*, Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948, str. 83.

116 Prav tam, str. 22.

117 Prav tam, str. 91.

118 Prav tam, str. 22–26, 91–95.

119 Prav tam, str. 26.

učnih načrtov iz različnih obdobjih je prav ta najboljšežnejši in po navodilih najnatančnejši. Pri opredelitvi smotra pouka zgodovine navaja, da se ta »ne more omejevati le na politično zgodovino«, ampak mora zajeti »ves razvoj človeške družbe«, na primer gospodarske razmere, družbene odnose in način življenja množic v posameznih obdobjih. Učenci naj se posebej seznanijo z »borbo naših narodov proti zatiralcem in osvajalcem«, od koder naj zgodovina učence oblikuje v »požrtvovalne graditelje in branitelje naše domovine«. ¹²⁰ V tem pogledu sta pomenljiva zlasti 7. in 8. razred gimnazij, kjer je na vrsti pregled občne in narodne zgodovine od konca 18. stoletja do sodobnosti s poudarkom na oblikovanju kapitalizma, narodnih gibanj in marksistične misli. ¹²¹ Zaradi identitetno-ideoloških potreb je daleč najboljšežnejši razdelek o drugi svetovni vojni in narodnoosvobodilnem boju, ki je umeščen v 8. razred. ¹²²

Nova družbena stvarnost se odraža že v učbeniku visokošolskega profesorja Bogdana Binterja (1906–1967) za nižje razrede gimnazij z naslovom *Južni Slovani v srednjem veku*, izdanem leta 1947, ki ponuja pregled južnoslovanske in delno tudi širše slovanske zgodovine od 6. do konca 17. stoletja, s čimer sega že v zgodnji novi vek. Največ pozornosti je – drugače od učbenikov v obdobju avstro-ogrske monarhije in prve Jugoslavije – namenjene slovenski zgodovini, hrvaška in srbska sta obravnavani v manjšem, a medsebojno enakovrednem deležu. Skozi celoten učbenik je nadalje opazen premik k marksističnemu poudarjanju družbeno-gospodarskih odnosov; tako se že prvo poglavje Slovani v pradomovini pričinja z družbeno ureditvijo in načinom življenja. ¹²³ Slovanski naseljenci v Vzhodnih Alpah v 6. stoletju so imenovani »Slovenci« ali »predniki Slovencev«, ¹²⁴ Karantanija je označena kot »prva slovenska državica«, ¹²⁵ Spodnja Panonija pa kot »Panonska Slovenija«. Opaziti je mogoče, da je v tem učbeniku, če ga primerjamo z učbeniki prejšnjih obdobjih, pri osvetljevanju srednjega veka prisotnega daleč največ slovenskega narodnega naboja, podobno se prvič doslej v skladu s takratno državno politiko ¹²⁶ med južnoslovanskimi narodi pojavijo Makedonci. ¹²⁷ Pri obravnavi humanizma in renesanse je povedna negativna sodba o Katoliški cerkvi, ki naj bi bila eden od vzrokov za družbeno izkoriščanje širokih slojev prebivalstva:

»Cerkev je trdo bdela nad človeškim mišljenjem. Trdila je, da sme biti življenje na tem svetu le priprava za posmrtno življenje; cerkev da ima zato pravico,

120 *Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij*, Ljubljana: Svet za prosveto in kulturo LRS, 1955, str. 18.

121 Prav tam, str. 28–32.

122 Prav tam, str. 32–41.

123 Bogdan Binter, *Južni Slovani v srednjem veku (za nižje razrede srednjih šol)*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947, str. 10–13.

124 Prav tam, 17–20.

125 Prav tam, str. 22.

126 Pregledna monografija o priznanju in vlogi samostojnega makedonskega naroda v drugi Jugoslaviji: Stephen E. Palmer in Robert R. King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden: Archon Books, 1971.

127 Prav tam, str. 57–58.

da skrbi za človeške duše, ljudje pa dolžnost, da se dajo voditi. Zato človek v srednjem veku ni mislil z lastnimi možgani. Posledica tega je bila, da je bilo ljudstvo nevedno in neizobraženo ter se je dalo vdano izkoriščati tako cerkvenim kakor posvetnim gosposkam.«¹²⁸

Od vseh dotlej obravnavanih učbenikov je prav v tem največ govora o pojavu protestantizma na Slovenskem, ki je ovrednoten pozitivno;¹²⁹ tu je izrecno poudarjena slovenska in slovanska zavest protestantskih piscev, na primer Primoža Trubarja in Adama Bohoriča (1524–1598),¹³⁰ medtem ko je zelo negativno ovrednotena protireformacija, ki je neposredno označena kot »kulturno mrtvilo«, vključno s sežiganjem slovenskih knjig.¹³¹ Podobno so v primerjavi s prejšnjimi učbeniki prav tu najizčrpnije prikazani slovenski kmečki upori v 16. stoletju;¹³² nasprotno pa, ker bi se tako slavilo "zatiralsko plemstvo", niso več omenjene zmage ali junaštvo vojskovodij, kakršen je bil Herbart Turjaški, v boju proti Osmanskemu cesarstvu v 16. stoletju.

Enak interpretativni okvir je prisoten tudi v učbeniku za nižje strokovne šole, izdanem leto pozneje, ki ponuja pregled jugoslovanske zgodovine od prazgodovine do Josipa Broza Tita. Povedno je, da učbenik povsem izpušča rimsko obdobje, vsa njegova druga polovica¹³³ pa je posvečena 19. in 20. stoletju. Z vidika kolektivnih identitet ima tako po obsegu kakor tudi po omembi na prvem mestu – enako kakor pri prejšnjem učbeniku – prednost slovenska zgodovina; hrvaška in srbska sta drugotnega pomena, a obravnavani enakovredno, spet je navzoča vključitev Makedoncev.¹³⁴ Posebno in razmeroma obsežno poglavje, umeščeno na konec učbenika in usklajeno s takratno jugoslovansko zunanjo politiko, je posvečeno razvoju Sovjetske zveze od oktobrske revolucije do zmage v drugi svetovni vojni,¹³⁵ pri čemer so izpostavljeni sovjetski dosežki pri odpravi gospodarske zaostalosti in pospeševanju kulturnega napredka. Bolj ko se snov približuje sodobni zgodovini, ostrejšje so sodbe do pojavov ali osebnosti, ki se ne skladajo z marksističnim nazorom. Tako je na primer zelo negativno ovrednotena Kraljevina Jugoslavija:

»Kralj in drugi oblastniki ... so si prizadevali, da bi se jugoslovansko delovno ljudstvo ne zedinilo. Zategadelj niso hoteli nič slišati o kakem bratstvu med jugoslovanskimi narodi. Med jugoslovanske narode so sejali sovraštvo in razdor. Tako razdvojenemu ljudstvu so laže vladali in ga izkoriščali.«¹³⁶

128 Binter 1947, str. 128.

129 Prav tam, str. 136–139.

130 Prav tam, str. 138–139.

131 Prav tam, str. 141–142.

132 Prav tam, str. 142–146.

133 Oskar Hudales, *Zgodovina za nižje strokovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1948, str. 55–110.

134 Prav tam, str. 32–40.

135 Prav tam, str. 86–96.

136 Prav tam, str. 99–100.

Najbolj ideološko neposredni sta poglavji Osvobodilna fronta¹³⁷ in Osvoboditev Jugoslovanov,¹³⁸ kjer je med drugim izpostavljena negativna vloga »domačih izdajalcev«, ki so »skupaj s fašisti mučili in pobijali poštene Slovence«, izjemno pozitivno pa je ovrednotena vloga Rdeče armade.¹³⁹ Na koncu je dodan slavlilni življenjepis maršala Tita¹⁴⁰ z optimističnim pogledom v prihodnost: »Pod Titovim vodstvom bomo do konca leta 1951. zgradili v Jugoslaviji nove elektrarne, nove tovarne, nove proge in nove ceste. Že v prvem letu [1947] Titove petletke smo zgradili nekaj velikih elektrarn in tovarn.«¹⁴¹ Navedeni sklep je po svoji sporočilnosti enak uvodnemu besedilu osnovnošolskega učbenika iz leta 1952, ki postavlja interpretativni okvir slovenske zgodovine v duhu socialističnega patriotizma:

»Slovinci in ostali jugoslovanski narodi niso bili vedno svobodni; često so morali hlapčevati drugim. Toda njihova želja po svobodi in pravici je bila velika. Na svoji zemlji so hoteli živeti svobodno. ... Največ trpljenja in največ žrtev pa je zahtevala narodnoosvobodilna borba. ... Sedaj smo svobodni. V Jugoslaviji človek ne izkorišča človeka. Zemljo ima tisti, ki jo obdeluje. Tovarne so last delovnih ljudi. Gradimo socialistično domovino.«¹⁴²

Kakor pri prejšnjem učbeniku, je tudi tu opazno stopnjevanje ideoloških ocen z bližanjem sodobni zgodovini. Tako je vladavina kralja Aleksandra I. označena celo za »monarhofašistično diktaturo«.¹⁴³ Tudi v tem primeru je proporcionalno največ pozornosti posvečene drugi svetovni vojni in narodnoosvobodilnemu boju¹⁴⁴ z bistvenim sporočilom, da je Jugoslavija pod Titovim vodstvom premagala okupatorja in »domače izdajalce« ter dosegla »častno mesto med svobodoljubnimi narodi sveta«.¹⁴⁵ Zadnje poglavje Federativna ljudska republika Jugoslavija¹⁴⁶ hvali novo oblast z vidika rešitve jugoslovanskega narodnega vprašanja in socialno-gospodarskega napredka, s čimer izraža optimističen pogled na prihodnost.¹⁴⁷

Monografija Edvarda Kardelja z naslovom *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, ki je prvič izšla leta 1939 in bila kasneje večkrat dopolnjena, velja za osrednje vodilo pri razumevanju slovenske narodne zavesti in zgodovine v socialističnem obdobju. Z vidika kolektivnih identitet in poznejšega vpliva na poučevanje o preteklosti je ključna Kardeljeva misel, da so reformacija in kmečki upori v 16. stoletju »položili temelj slovenskemu narodu«, saj so dokazali, da »živa sila

137 Prav tam, str. 101–103.

138 Prav tam, str. 104–106.

139 Prav tam, str. 105.

140 Prav tam, str. 109–110.

141 Prav tam, str. 110.

142 Marija Pečnik, Janko Pogačnik in Fran Roš, *Zgodovina za osnovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952, str. 3.

143 Prav tam, str. 71–72.

144 Prav tam, str. 73–88.

145 Prav tam, str. 88.

146 Prav tam, str. 89–93.

147 Prav tam, str. 93.

slovenskega ljudstva ni bila strta«, svoj prihod v zgodovino pa so tako Slovenci »najavili z največičastnejšo revolucionarno akcijo«, v čemer je »sila revolucionarne tradicije«. ¹⁴⁸ Sorodno vplivno programsko besedilo, ki se nanaša tudi na šolsko rabo zgodovine, je leta 1947 v reviji *Zgodovinski časopis* objavil Bogo Grafenauer (1916–1995), eden vodilnih slovenskih zgodovinarjev 20. stoletja. Pri oceni slovenskega (akademskega) zgodovinopisja Grafenauer priznava njegov velik napredek po ustanovitvi Univerze v Ljubljani leta 1919. ¹⁴⁹ Poziva, naj bo v zgodovinopisju sodobnega časa v ospredju gospodarsko in vsakdanje življenje po načelu »zgodovinskega materializma«, manj pa državna ureditev in politika. ¹⁵⁰ S proučevanjem »širokih ljudskih množic« in njihovega boja proti »tujim gospodom« bo zgodovinopisje na vseh ravneh vključeno v »borbo majhnega slovenskega proletarskega naroda« za gospodarski in družbeni napredek. ¹⁵¹ Opaziti je, da na področju narodne zavesti ni izrecno omenjeno jugoslovanstvo, kar Grafenauerjev članek ločuje od prej obravnavanih pedagoških besedil iz časa Kraljevine Jugoslavije.

Še izraziteje so nove ideološke usmeritve prisotne v članku učitelja Antona Ferlinca (1909–1979), objavljenem istega leta v reviji *Popotnik*, o izvajanju osnovnošolskih in srednješolskih učnih ur zgodovine. Njegova osnovna misel je potrebnost obračuna s preteklostjo, od koder naj zgodovina postane »najmočnejši oblikovalec ideološke in politične zavesti dijakov«. ¹⁵² V tem pogledu podaja primer učne ure, pri kateri naj se boj ljudstva v antičnih Atenah proti nepravni demokraciji vladajočega razreda vzporeja z bojem slovenskih ljudskih množic v času narodnoosvobodilnega boja – kakor se je atenska elita za ohranitev svoje oblasti povezala s tujci, to je Špartanci in Perzijci, tako so se slovenski politiki zaradi istega razloga med drugo svetovno vojno povezali z okupatorji, proti katerim se je borilo partizansko gibanje. ¹⁵³ Načelo primerjave preteklosti s sedanjostjo ali sodobno zgodovino zagovarja tudi prevod teoretično izčrpnega članka sovjetskega pedagoga zgodovine Alekseja Straževa (1881–1961), objavljenega leta 1948 v isti reviji. Zanj je namreč pouk zgodovine sredstvo razreševanja žgočih vprašanj sodobnosti in gradnje marksističnega svetovnega nazora, ¹⁵⁴ pri čemer so nekateri pojavi iz preteklosti začetek pojavov v sedanjosti. Tu avtor navaja primer boja ruskega kneza Aleksandra Nevskega proti osvajalcem iz Nemškega viteškega reda v prvi polovici 13. stoletja, ki je začetek sovjetskega boja proti isti »nemški napadalnosti« med drugo svetovno vojno. ¹⁵⁵ Stališča Ferlinca in Straževa

148 Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana: Naša založba, 1939, str. 62.

149 Bogo Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, *Zgodovinski časopis*, 2, 1947, št. 1, str. 14–16.

150 Prav tam, str. 22–23.

151 Prav tam, str. 23, 25–26.

152 Anton Ferlinč, Učna ura zgodovine in učiteljeva priprava, *Popotnik*, 68, 1947, št. 4–5, str. 115–117.

153 Prav tam, str. 118–119.

154 Aleksej Ivanovič Stražev, Kako pri zgodovinskem pouku primerjamo preteklost in sedanjost, *Popotnik*, 69, 1948, št. 7–8, str. 208–209.

155 Prav tam, str. 218–220.

povzema tudi visokošolski profesor pedagogike Jože Hainz (1914–1962) v članku iz leta 1948, objavljenem v isti reviji. Za uspešno »revizijo starega buržoaznega stanja« in gojenje »patriotičnih čustev« se zavzema za okrepitev tečajev za učitelje, ki ponujajo nove pristope tako v ideološkem kakor tudi didaktičnem smislu, tako z vidika pojasnjevanja družbenih procesov (npr. kapitalizma, imperializma, osvobodilnih vojn) kakor tudi z vidika odpravljanja »facticizma«, to je osredotočenosti na letnice, vojne in monarhe. Da bi pouk zgodovine učinkovito »vzgaljal za sedanjo družbeno stvarnost«, predlaga, podobno kakor že Albert Žerjav v pedagoškem priročniku iz leta 1937, dopolnjevanje pouka z organiziranjem ekskurzij, obiskovanjem muzejev in gledanjem filmov.¹⁵⁶

Razlike in stalnice pri posredovanju kolektivnih identitet

Ena vsebinsko najglobljih sprememb pri poučevanju zgodovine v prvi polovici 20. stoletja, ki se kaže skozi pisanje učnih načrtov, učbenikov in besedil pedagoške periodike, zadeva premik na področju pripadnosti geografsko-kulturnim krogom. V avstro-ogrskem obdobju je bila ključna navezava na Srednjo Evropo in njeno prevladujočo germansko razsežnost, v času prve Jugoslavije je bil v središču Zahodni Balkan s prevlado južnoslovanskih ljudstev in njihovega boja za svobodo proti tujim zavojevalcem, medtem ko je bil v drugi Jugoslaviji v ospredju spoj pripadnosti mednarodnemu delavskemu gibanju in socialističnemu jugoslovanskemu patriotizmu, znotraj katerega je imela posebno vlogo – najizrazitejšo dotelej – tudi slovenska narodna zavest. Skupaj s spreminjanjem pripadnosti geografsko-kulturnim krogom je v obravnavanem obdobju potekalo tudi spreminjanje glede središčnosti zgodovinskih tematik, saj so vsaki politični ureditvi, da bi se ta lahko vzdrževala, koristili drugačni odseki preteklosti. Avstro-ogrska šolska zgodovina je na primer poudarjala pomembno vlogo Habsburžanov pri obrambi »krščanske Evrope« proti Osmanskemu cesarstvu, prva jugoslovanska na primer »slavna« slovanska kraljestva v srednjem veku, socialistična pa na primer boj partizanske vojske med drugo svetovno vojno, zaslužne za oblikovanje nove družbe. Na podoben način se je spreminjala prednostna pozornost do posameznih zgodovinskih obdobj – v času Avstro-Ogrske in Kraljevine Jugoslavije sta bila v ospredju antika in srednji vek, v drugi Jugoslaviji pa je prvenstvo veljalo sodobni zgodovini.

Pri analizi poučevanja zgodovine v prvi polovici 20. stoletja z vidika političnih prelomov je mogoče kljub opaznim vsebinsko-konceptualnim spremembam zaznati vrsto podobnosti, ki predstavljajo ponavljajoče se mehanizme podajanja snovi in uveljavljanja vsakokratnih kolektivnih identitet. Na tem področju je pomenljivo stalno povezovanje pouka zgodovine z državljansko vzgojo in osnovami sociologije, navadno uvrščeno na konec izobraževalnega cikla v osnovni

¹⁵⁶ Jože Hainz, Nekaj pripomb k poučevanju zgodovine, *Popotnik*, 69, 1948, št. 1, str. 9–12.

in srednji šoli. Najnovejša zgodovinska obdobja so tako s pridom služila kot izhodišče za utrjevanje pripadnosti tej ali oni državi oz. vladarju. Od tod se kot nepresenetljiva stalnica kaže tudi poudarjanje, zapisano že v učnih načrtih, da je prvenstvena naloga pouka zgodovine gojenje domovinske zavesti. S tem je povezana stalna pozornost do trenutnega vladarja ali njegovih prednikov, ki v vseh državnih tvorbah in političnih ureditvah pomeni eno ključnih točk identitete, s čimer mlademu človeku zapoveduje zvestobo oblasti. Pri podobnih stalnicah je opazno dosledno umeščanje slovenske zgodovine in z njo povezane narodne pripadnosti v širše okvire kolektivnih identitet – Slovenci ali njihovi predniki tako niso nikoli obravnavani sami po sebi, temveč vedno kot del avstrijske ali jugoslovanske narodno-državne skupnosti. V tem kontekstu je vredno izpostaviti pomembno razvojno značilnost, to je postopno naraščanje deleža ožje slovenske zgodovine od najmanjšega v času avstro-ogrske prek večjega v času Kraljevine Jugoslavije do največjega v socialističnem obdobju.

Z vidika metodološkega pristopa k obravnavi zgodovinskih vsebin je pomenljivo postopno večanje deleža kulturne in socialne zgodovine ter hkratno krčenje biografskih prikazov pomembnih osebnosti, četudi ob ohranjanju središčnega položaja politične zgodovine, kar navsezadnje sledi pozivom v pedagoški periodiki; v tem pogledu se kot pomembna spodbuda kaže uvajanje marksističnih načel s pojasnjevanjem družbenih struktur in zakonitosti. Skupaj z večanjem deleža kulturne in socialne zgodovine je opazno večanje deleža obravnave največjih zgodovinskih obdobj, ki se daleč najbolj okrepi po drugi svetovni vojni, ko je v očeh oblasti prednostni pomen pripisan delavskemu gibanju in narodno-osvobodilnemu boju. Na področju posameznih tematskih sklopov je zanimivo naraščanje pozornosti do reformacije oz. slovenskih protestantskih piscev. V avstro-ogrskem obdobju ima omenjena tematika nezatno vlogo, v prvi Jugoslaviji dobi opaznejše mesto pri obravnavi uveljavljanja slovenskega jezika in »jugoslovanske« kulture, v socialističnem obdobju pa se prenese na raven krepitve slovenske narodne zavesti, ki se prepleta z nasprotovanjem Katoliški cerkvi kot "nazadnjaški instituciji". V podobnem ključu je medtem zanimiv obraten proces, in sicer zmanjševanje pomena slovenske vojaške tradicije v času bojev proti Osmanskemu cesarstvu. Odnos do tega odseka zgodovine se najbolj spremeni v socialističnem obdobju, ko so iz podajanja snovi odstranjene prvine, ki bi govorile proti temu, da so bili Slovenci zgolj narod kmetov in delavcev. Še izraziteje se po drugi svetovni vojni kaže zmanjšana pozornost do vsebin, povezanih s Katoliško cerkvijo – tiste, ki ostanejo, pa so vrednotene odklonilno.

Zaključek

Razmeroma kratka prva polovica 20. stoletja, nasičena z menjavanjem ideologij in državnih okvirov, predstavlja pomenljiv del slovenske in evropske preteklosti, skozi katerega je mogoče osvetljevati posredovanje kolektivnih identitet in družbenih vrednot pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah. Skozi ta čas se posebej nazorno odraža dejstvo, da je šolska raba zgodovine tisto

področje znanja in osmišljanja stvarnosti, ki jo usmerja vsakokratna politična oblast, da bi z njeno pomočjo vzgajala bodoče zgledne državljane in tako utrjevala kolektivno identiteto. Tu se v slovenskem primeru kot dragoceno kaže poslanstvo SŠM, usmerjeno v proučevanje, predstavljanje in popularizacijo zgodovine šolstva in pedagogike. V danem kontekstu je nepogrešljiv segment njegovih zbirk, ki ga sestavljajo učbeniki, učni načrti in spremljajoča pedagoška periodika v slovenskem jeziku iz poznega avstro-ogrskega, kraljevega in zgodnjega socialističnega jugoslovanskega obdobja.

Ena vsebinsko najglobljih sprememb pri poučevanju zgodovine v prvi polovici 20. stoletja je premik na področju pripadnosti geografsko-kulturnim krogom. V avstro-ogrskem obdobju je bila ključna navezava na srednjo Evropo in njeno prevladujočo germansko razsežnost, v času prve Jugoslavije je bil v središču zahodni Balkan s prevlado južnoslovanskih ljudstev in njihovega boja za svobodo proti »tujim zavojevalcem«, medtem ko je bil v drugi Jugoslaviji v ospredju spoj pripadnosti mednarodnemu delavskemu gibanju in socialističnemu jugoslovanskemu patriotizmu, znotraj katerega je imela najvidnejšo vlogo dotlej tudi slovenska narodna zavest. Kljub vsebinsko-konceptualnim spremembam pri uveljavljanju kolektivnih identitet je v obravnavanih desetletjih mogoče zaznati več podobnosti. Značilno je namreč povezovanje pouka zgodovine z državljsko vzgojo, kjer je zgodovinska snov služila kot izhodišče za utrjevanje pripadnosti tej ali oni državi oz. vladarju. Pri podobnih stalnicah je opazno umeščanje slovenske zgodovine in z njo povezane narodne zavesti v širše okvire kolektivnih identitet – Slovenci ali njihovi predniki tako niso nikoli obravnavani sami po sebi, temveč vedno kot del avstrijske ali jugoslovanske narodno-državne skupnosti. Z vidika metodološkega pristopa je pomenljivo postopno večanje deleža kulturne in socialne zgodovine, kar sledi tudi pozivom v pedagoški periodiki. Skupaj s tem je opazno večanje deleža obravnave novejših zgodovinskih obdobj, ki se najbolj okrepi po drugi svetovni vojni, ko je v očeh oblasti prednostni pomen pripisan delavskemu gibanju in narodnoosvobodilnemu boju.

Viri in literatura

- Althusser, Louis: *Ideologija in ideološki aparati države, Ideologija in estetski učinek* (ur. Zoja Skušek Močnik), Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 37–99.
- Anonimno: *Jugoslovanstvo in učiteljstvo, Učiteljski tovariš*, 53, 1913, št. 19, str. 1.
- Bernik, Valerija: *Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem*. Doktorska disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2006.
- Binter, Bogdan: *Južni Slovani v srednjem veku (za nižje razrede srednjih šol)*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947.
- Brinar, Josip: *Zgodovina za meščanske šole*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1909.
- Brinar, Josip: *Zgodovina za meščanske šole. I. del. Stari in srednji vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922.
- Brinar, Josip: *Zgodovina za meščanske šole. II. del. Novi vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922.

- Deželak Trojar, Monika: Kanonizacija Antona Martina Slomška v verskem in kulturnem kontekstu, *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Marijan Dovič), Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 287–308.
- Doktrina 2: mednarodne listine in dokumenti ICOMOS* (ur. Jovo Grobovšek), Ljubljana: Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, 2014.
- Ferlinc, Anton: Učna ura zgodovine in učiteljeva priprava, *Popotnik*, 68, 1947, št. 4–5, str. 115–119.
- Fink, Fran: *Posebno ukoslovje zgodovinskega pouka na osnovnih šolah*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1924.
- Flere, Pavel: Odlomki iz moderne didaktike, *Popotnik*, 31, 1910, št. 8, str. 230–237.
- Flere, Pavel: Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol (priredil Fran Marolt), *Popotnik*, 31, 1910, št. 9, str. 282–283.
- Flere, Pavel: *Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1929.
- Grabeljšek, Karel: Zgodovinski pouk na naših šolah (s posebnim ozirom na učne načrte), *Popotnik*, 53, 1932/3, št. 3, str. 76–80.
- Grafenauer, Bogo: Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, *Zgodovinski časopis*, 2, 1947, št. 1, str. 11–30.
- Hainz, Jože: Nekaj pripomb k poučevanju zgodovine, *Popotnik*, 69, 1948, št. 1, str. 6–12.
- Hall, Stuart: Introduction: Who Needs »Identity«?, *Questions of Cultural Identity* (ur. Stuart Hall in Paul du Gay), London: SAGE Publications, 1996, str. 1–17.
- Horvat, Marjan: Evropska javnost: Premisleki ob njenem nastajanju, *Vloga množičnih medijev pri oblikovanju slovenske evropske zavesti: kritične perspektive* (ur. Ksenija Vidmar Horvat), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, str. 39–58.
- Hudales, Oskar: *Zgodovina za nižje strokovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1948.
- Icomov kodeks muzejske etike* (ur. Nejka Batič et al.), Ljubljana: Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet, 2005.
- Ivešić, Tomaž: A Turning Point in the Yugoslav National Question: No More Room for Yugoslavs. Doktorska disertacija, Firenze: European University Institute, 2020.
- Kardelj, Edvard (Sperans): *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana: Naša založba, 1939.
- Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja. Slovenski pogledi* (ur. Vanja Kočevar), Ljubljana: Založba ZRC, 2022.
- Koljanin, Dragica: Methodological and Motivational Basis of History Textbooks for Primary Schools in the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941), *Istraživanja*, 26, 2015, str. 133–146.
- Komatar, Franc; Pirc, Matija: *Zgodovina novega veka od westfalskega miru do današnjih dni za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912.

- Komatar, Franc; Capuder, Karl: *Zgodovina novega veka za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924.
- Lovšin, Franjo: *Zgodovina v osnovnih šolah*, *Učiteljski tovariš*, 61, 1921, št. 8, str. 2-3.
- Marolt, Fran: *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1910.
- Melik, Anton: *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924.
- Melik, Anton; Orožen, Janko: *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1928.
- Melik, Anton; Orožen, Janko: *Zgodovina Jugoslovanov. II. del. Za nižje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1929.
- Milosavljević, Olivera: Otac – genije – ljubimac: Kult vladara – najtrajniji obrazac vaspitanja dece, *Biblioteka Helsinške Sveske*, 23, 2006, str. 188-291.
- Miovska Spaseva, Suzana: Dosežki in protislovja v razvoju šolstva in pedagogike v socialistični Makedoniji (1945-1990), *Sodobna pedagogika*, 66, 2015, št. 2, str. 102-115.
- Okoliš, Stane: Ideološka indoktrinacija učiteljstva v prvih letih po drugi svetovni vojni, *Šolska kronika*, letn. 17, 2008, št. 2, str. 297-329.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.
- Palmer, Stephen E.; King, Robert R.: *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden: Archon Books, 1971.
- Pečnik, Marija; Pogačnik, Janko; Roš, Fran: *Zgodovina za osnovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Perovšek, Jurij: Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovenski problematiki 19. in 20. stoletja, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 7-24.
- Pidoll, Michael: *Der neue Normallehrplan des Gymnasiums*, Dunaj: Manzschek u k. Hof-Verlags Buchhandlung, 1909.
- Pirc, Matija: *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega mira za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911.
- Režek, Mateja: *Sodobna zgodovina v osnovnih in srednjih šolah v socialistični Sloveniji, 1945-1990*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60, 2020, št. 2, str. 133-151.
- Ristić, Dejan: Primerjava jugoslovanskega in evropskega projekta izgradnje skupne identitete: analiza osnovnošolskih učbenikov za pouk zgodovine. Magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2023.
- Schmidt, Vlado: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (1848-1992)* (ur. Jasna Fischer et al.), Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Smith, Anthony: *National identity*, London: Penguin, 1991.
- Soziologiegeschichte. Wege und Ziele* (ur. Christian Dayé in Stephan Moebius), Berlin: Suhrkamp, 2015.

- Stražev, Aleksej Ivanovič: Kako pri zgodovinskem pouku primerjamo preteklost in sedanost, *Popotnik*, 69, 1948, št. 7–8, str. 208–222.
- Šabec, Ksenija: *Homo europeus*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2011.
- Šega, Ivan: Nekaj o zgodovinskem pouku, *Popotnik*, 26, 1905, št. 11, str. 334–342.
- Šola = zakon: izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas: vodnik po stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja* (ur. Marjetka Balkovec Debevec). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.
- Špilak, Jožek: Pouk zgodovine v osnovni šoli v Socialistični republiki Sloveniji in vpliv na tedanje generacije. Magistrsko delo, Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2009.
- Troch, Pieter: *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II*, London: Tauris, 2015.
- Trojnar, Štefan: *Sodobni pogledi na pouk zgodovine: reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.
- Turk, Anton: Učenčevi zapiski o zgodovini Slovencev, Srbov in Hrvatov, *Popotnik*, 41, 1920, št. 1–3, 5–6, str. 49–62, 109–113.
- Učni načrt za osemrazredne ljudske šole*, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1901.
- Učni načrt za šestrazredne ljudske šole*, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1904.
- Učni načrt (nastavni program) za I., II., III. in IV. razred vseh osnovnih šol v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Beograd: Državna štamparija, 1926.
- Učni načrt za osnovne šole v Kraljevini Jugoslaviji*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933.
- Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole*, Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948.
- Učni načrt za nižje razrede gimnazij in višje razrede osnovnih šol*, Ljubljana: Svet za prosveto in kulturo LRS, 1954.
- Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij*, Ljubljana: Svet za prosveto in kulturo LRS, 1955.
- Vogrinc, Jože: Zamišljene skupnosti danes, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (Benedict Anderson), Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998, str. 181–201.
- Vovko, Andrej: *Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), Uradni list Republike Slovenije, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18 – ZNOrg, Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144#> (dostop 24. 4. 2023).
- Žerjav, Albert: Zgodovina v šolskih knjigah, *Učiteljski tovariš*, 75, 1935, št. 16, str. 2.
- Žerjav, Albert: *Sodobni zgodovinski pouk*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1937.